

Arbeidsnotat nr. 6-1999

Christian Poppe

Låneopptak og betalingsproblemer
husholdningenes risiko-eksponering under
høykonjunkturen 1995-98

SIFO

© SIFO 1999
Arbeidsnotat nr. 6 – 1999

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

LÅNEOPPTAK OG BETALINGSPROBLEMER

HUSHOLDNINGENES RISIKO-EKSPONERING

UNDER HØYKONJUNKTUREN 1995-98¹

Av Christian Poppe
Forsker, Statens institutt for forbruksforskning

1. INNLEDNING

I dette notatet analyserer vi sammenhengen mellom låneopptak og betalingsproblemer. Datagrunnlaget er SIFO's husholdsstatistikk for husholdsøkonomi, som er et survey-materiale samlet inn i oktober og november 1996 og 1998.² Siden betalingsproblemer er noe som gjerne bygger seg opp over tid, vil disse dataene neppe fange opp hele effekten av den kraftige renteoppgangen som fant sted på ettersommeren og høsten 1998. Den foreliggende studien handler derfor først og fremst om låneopptak og betalingsproblemer under høykonjunktoren. Det som skjedde i denne perioden danner imidlertid grunnlaget for husholdningens håndtering av dagens strammere økonomiske regime. Analysene kaster følgelig også et visst lys over situasjonen etter renteoppgangen.

I perioden har to ganske forskjellige resonnementer rundt utsiktene til betalingsproblemer vært framtreddende i den offentlige debatten. Så tidlig som i 1997 var det ventet en viss oppgang i utlånsrenten, om ikke annet fordi den langvarige nedadgående trenden ikke kunne vare evig, men også fordi den norske økonomien stod i fare for å bli overoppfattet.³ Veksten i utlånene til husholdningene etter 1994 førte til at mange samfunnskommentatorer knyttet etiketten "den nye jappetiden" til disse årene. Atter andre snakket om den store — ofte underforstått: lånefinansierte — "kjøpefesten".⁴ Det manglet heller ikke på advarsler. Pekefingeren ble dels rettet mot bankenes liberale utlånspolitikk, dels mot storting og regjering som ikke klarte å stramme inn i norsk økonomi tilstrekkelig grad, og dels mot husholdningene som på nytt pådro seg store gjeldsbyrder.

Det andre resonnementet, som er blitt mer og mer framtreddende etter renteoppgangen, er det vi kan kalle gjennomsnittsbetraktninger. Her vises det til at norske husholdninger aldri har hatt mer sparepenger enn i dag, og at veksten i sparingen har overgått økningen i utlånene med 50 milliarder kroner siden 1996. Videre pekes det på at husholdninger med gjennomsnittsinntekt i snitt har mellom 150.000 og 200.000 kroner "på bok". Derfor står man bedre rustet overfor økonomiske nedgangstider nå enn hva tilfellet var i forkant av krisen for ti år siden.⁵

Begge disse resonnementene kan danne utgangspunkt for hypoteser om sammenhengen mellom låneopptak og betalingsproblemer. Ut fra gjennomsnittsbetraktningene vil vi f.eks. forvente at problemomfanget viser en ned-

¹ En stor takk til Elling Borgeraas, Per Arne Tufto og Berit Fjeldheim for gode diskusjoner underveis i arbeidet med dette notatet. Jeg ønsker også å takke faggruppen ved SIFO for kommentarer, samt BFD som har finansiert datainnsamlingen.

² For en nærmere presentasjon av datagrunnlaget, se vedlegget.

³ Jf. Storvik (1997).

⁴ Se f.eks. Dagens Næringsliv 21.05.97, Dagbladet 03.06.97, Holmgang 23.05.97, Arbeiderbladet 24.06.97, VG 8/9-97.

⁵ Se f.eks. Sparebankforeningen (1998), Sparebankbladet 12-98, og Dagsavisen 05.05.99.

adgående trend under høykonjunkturen. Videre vil vi forvente at omfanget vil være relativt uberørt av den senere tids turbulens i rentemarkedet, siden husholdningenes motstandsevne presumptivt er mer solid etter år med sparing. Utover dette er det imidlertid også av interesse å gjøre noen antakelser om hvordan betalingsproblemer fordeler seg i befolkningen, og hvordan fordelingen eventuelt endrer seg over tid. Men her gir gjennomsnittssonnementet få holdepunkter, fordi det ikke presiseres nærmere hvilke grupper som sparer og hvilke som låner. Det forutsettes tvert imot at "alle" — også låntakerne — sparer et beløp rundt gjennomsnittet, for ellers ville jo logikken i resonnementet falle. Vi skal etter hvert argumentere for at nettopp dette er det svake punkt i denne måten å forstå sammenhengen mellom låneopptak og betalingsproblemer på.

Resonnementene omkring "jappetid" og (lånefinansiert) "kjøpefest" gir et alternativt sett av hypoteser. Vi kan si at tilnærmingen inneholder to elementer. Det ene er en moralsk pekefinger: uvøren livsstil og overdådige lån fører som regel til problemer på sikt. Selv om dette utvilsomt er en mulig årsak til økonomiske problemer, er det langt fra den eneste forklaringen på utbredelsen av betalingsvansker — og antakeligvis heller ikke hovedforklaringen. Dessuten er det tvilsomt om det overhodet har vært noen "ny jappetid" under høykonjunkturen.⁶ Det andre elementet er mer allment, nemlig at låneopptak er sjansebetont. Hvis vi — noe vi tror er fornuftig — eliminerer de moralske undertonene, står vi m.a.o. tilbake med en forestilling om risiko-eksponering.⁷ Ut fra en slik tankegang vil vi generelt forvente at låntakere løper en større risiko for å havne i betalingsvansker enn andre.

Det er viktig å legge merke til at denne antakelsen ikke er bundet opp til gjennomsnittstall om lån og sparing, og heller ikke forutsetter noe bestemt forhold mellom disse to fenomenene på husholdsnivå. Dermed åpnes det for at flere prosesser kan løpe samtidig, som f.eks. at noen sparer, andre både låner og sparer, mens atter andre ikke er i stand til å legge seg opp reserver, enten de nå låner penger eller ikke. Med utgangspunkt i slike resonnementer vil det ikke være overraskende om problemomfanget ligger høyt også i perioder med generell velstandssøking. Videre vil vi forvente at husholdninger som er over-eksponerte for svingninger i kredittmarkedet vil ha problemer med å håndtere en renteoppgang av den størrelsesorden vi fikk høsten 1998, i hvert fall over tid. Og endelig vil vi anta at noen grupper er mer utsatte for betalingsproblemer enn andre, nemlig de som er mest eksponerte for markedssvingninger eller markedsrelaterte prosesser. Dette utdyper vi nærmere utover i notatet.

Til slutt i denne innledningen er det grunn til å understreke at betalingsproblemer ikke er synonymt med gjeldsproblemer. Det å ha lån er ingen nødvendig forutsetning for å komme i betalingsvansker. Dessuten kan låntakere med anstrengt økonomi selvsagt velge å misligholde andre forpliktelser enn de man har vis-à-vis banken. Den nære sammenhengen mellom betalingsvansker og lån følger ganske enkelt av det faktum at gjeldsforpliktelser ikke bare er en del av mange husholdningers utgiftsportefølje, men også ofte representerer en betydelig utgiftspost som løper over lengre tidsperioder. Dette betyr at den økonomiske fleksibiliteten — altså evnen til å omstille seg raskt når forandringer inntreffer — reduseres. Vi skal etter hvert argumentere for at denne egenskapen verken bør eller kan reduseres til et spørsmål om gjeldsproblemer, men i stedet må analyseres som et (potensielt) levekårsproblem.

I den empiriske analysen som nå følger, skal vi først se på generelle mønstre ved husholdningenes atferd i kredittmarkedet i to toårsperioder: 1995-96 og 1997-98. Dernest skal vi vurdere denne atferden mer spesifikt i lys av to mål på risiko-eksponering: lånefinansiert boligkjøp og relativ gjeldsbelastning. Til slutt ser vi på sannsynligheten for å komme i betalingsvansker. I denne analysen trekkes det også inn flere risiko-faktorer enn de to vi nettopp nevnte. Hovedfunnene er diskutert i kapittel 7 og punktvis oppsummert i kapittel 8.

Aller først skal vi imidlertid introdusere risiko-eksponering som et sosialt fenomen.

⁶ Jf. Poppe (1997), VG 08.09.97

⁷ Av grunner det ikke er rom for å gå inn på her, mener vi at dårlig moral som årsak til økonomiske problemer er meget vanskelig å identifisere empirisk, spesielt i en kvantitativ spørreundersøkelse. En som likevel har prøvd er Gulbrandsen (1999).

2. RISIKO-EKSPONERING

Utgangspunktet for disse analysene er et begrep om *risiko-eksponering*. På et deregulert kredittmarked — slik det ble innført i Norge midt på 80-tallet — er kreditt tilgjengelig på generell basis. Denne tilgangen på kapital åpner opp nye muligheter for husholdningene og bidrar til å endre deres livsstil og normative standarder for hva som betraktes som rimelige sosio-økonomiske karrierer. Når man låner penger eksponerer man seg imidlertid samtidig for markedskrefter og politiske prosesser som den enkelte har liten innvirkning på, og som har avgjørende betydning for utviklingen i de generelle rammebetingelsene for økonomisk og sosial handling. Man løper m.a.o. en viss risiko for å komme opp i situasjoner hvor betalingsevnen svekkes.

Det er særlig endringer i tre markedene for arbeid, bolig og kreditt som er kritiske i så måte.⁸ Når man har gjeld blir det ofte mer dramatisk om man rammes av ledighet, sykdom eller ulykker som reduserer ens arbeidsevne. Likeledes blir man sårbar overfor svingninger i kredittmarkedet. Når renten f.eks. dobles slik den gjorde i løpet av noen korte måneder i 1998, blir det springende punktet hvorvidt det foreligger fleksibilitet i den enkelte husholdnings økonomi til å tåle den utgiftsøkningen som dette medfører. Utviklingen på boligmarkedet spiller kanskje en mer indirekte, men like fullt avgjørende rolle for husholdningenes økonomiske velvære. Når man kjøper bolig, er prisnivået en sentral størrelse i det regnestykket som til slutt avgjør hvor mye penger man må låne. I det øyeblikk en kritisk livssituasjon oppstår, kan markedsprisen i ytterste konsekvens være avgjørende for hvorvidt det er mulig å komme seg ut av den økonomisk sett, eller ikke.

I vårt samfunn legger kreditt normative føringer på individuell planlegging og handlingsvalg. Dersom man vil leve ”som alle andre” kommer man neppe utenom det å låne penger til bolig, bil og andre kapitalintensive goder. I slike prosesser inngår risikovillighet som en variabel. Prinsipielt sett kan vi snakke om et kontinuum i publikums holdninger til kreditt, hvor det ene ytterpunktet dannes av strategien om å ”spille safe” — altså utsette nytelsene til siden hvis man ikke er absolutt sikker på at man kan håndtere en ny utgiftspost. Det andre ytterpunktet er dumdristigheten, hvor man til tross for åpenbart dårlige ”odds” likevel har få motforestillinger mot å pådra seg flere økonomiske forpliktelser. Jo mer man beveger seg fra ”det sikre” og over på dumdristighetssiden i kontinuumet, i desto større grad er man altså villig til å eksponere seg for risiko.

I alle samfunn med et deregulert kredittmarked forventes det at husholdningene skal være risikovillige. Ellers ville ikke kapitalintensive goder kunne fordeles via markedsmekanismen. Nøyaktig *hvor* villige man skal være, overlates imidlertid til den enkelte.⁹ Slike vurderinger foretas langs særlig to dimensjoner. Den ene er det vi kan kalle for sosial tilhørighet. Her lar man inntrykket av andres erfaringer få betydning for egne beslutninger på kredittmarkedet — og da særlig de ’spesifikke andre’ man ønsker å sammenlikne seg med. Man trenger ikke nødvendigvis detaljkunnskaper om deres sosio-økonomiske karrierer for å foreta vurderinger av denne typen. Avgjørelser kan også fattes på grunnlag av helt generelle inntrykk. Den andre typen forhold som vurderes er de rent økonomiske, da særlig forhold som betalingsevne, inntektsutvikling og arv. Mange trekker også inn framtidige ambisjoner for sitt forbruk, og kanskje også antakelser om utviklingen på de tre sentrale markedene. Dessuten tar nok en del i betraktning at man kan bli rammet av dramatiske livsbegivenheter i nedbetalingsperioden — f.eks. arbeidsløshet, skilsmisse, langvarig sykdom og dødsfall — og tar forhåndsregler for å unngå eller i det minste dempe de konsekvenser som dette eventuelt kan medføre.

⁸ Også andre forhold, som endringer i personbeskatningen, har betydning, men det ser vi bort fra i denne omgang.

⁹ Her står vi overfor en hovedforskjell mellom et regulert til et deregulert kredittmarked: ansvaret for å foreta risikovurderinger overføres fra det offentlige til individet. Det er mulig at en del av betalingsproblemene under den forrige krisen skyldes manglende kompetanse og vurderingsgrunnlag i overgangen mellom de to markedstypene. Denne antakelsen styrkes av at typiske markedsregulerende mekanismer, som f.eks. positiv realrente, lenge ikke var virksomme. Dermed var aktørene overlatt til sin egen vurderingskompetanse, som nok ble preget av manglende erfaringer og få signaler om utviklingstendensen i markedet å forholde seg til.

Det er all grunn til å understreke at risikovurderinger i tilknytning til låneopptak er kompliserte. Dette har for det første sammenheng med at rimelige avveininger krever kunnskaper om de viktigste operative mekanismene i markedsutviklingen. Dernest er mange av de mest kritiske parametrene lite forutsigbare — selv for personer med mye kunnskap. Dette gjelder markedsforholdene så vel som livsbegivenhetsproblematikken. Sist, men ikke minst er det åpenbart at sannsynligheten for at det skal gå riktig galt tross alt er svært små sammenliknet med sjansene for et positivt utfall. I slike tilfeller vil mange ha vanskelig med å erkjenne at risikoen er tilstede overhode. Mer generelt tyder forskning rundt bl.a. forsikring mot naturkatastrofer på at det er en tendens til at små risiki systematisk undervurderes.¹⁰ De konkrete vurderinger som gjøres av risiko-elementet forut for et låneopptak vil derfor nesten alltid være mer eller mindre omtrentlige, og retrospektivt ofte framstå som utilstrekkelige i de tilfellene hvor det faktisk går galt.

Siden kunnskap om økonomi er ujevnt fordelt i befolkningen, og at spørsmålet om risiko og risikovillighet nok er mer eller mindre erkjent av den enkelte, vil risikovurderinger forut for låneopptak nødvendigvis måtte variere i omfang og kvalitet. Noen går kanskje ikke inn i denne typen resonnement i det hele tatt. Men forekomsten av betalingsproblemer viser til fulle at risiko-eksponering er et sentralt parameter i husholdningenes økonomiske hverdag. Det er også mye som taler for at etableringen av det deregulerte kredittmarkedet er en av de viktigste årsakene til at betalingsproblemer er blitt et vedvarende sosialt problem i velferds-Norge.¹¹ Dette har særlig sammenheng med at forpliktelsene man pådrar seg ofte er anselige i størrelse, er relativt varige i tid, og at mengden av attraktive goder som fordeles gjennom markedsmekanismen stadig vokser. Men la oss allerede nå understreke at uhåndterlig gjeld bare unntaksvis fører til gjeldsproblemer. For ressursknapphet håndteres på mange forskjellige måter. Framfor alt viser erfaringene fra den forrige lavkonjunkturen at gjeldsforpliktelser normalt prioriteres høyt, og at andre regninger misligholdes først. I et levekårsperspektiv er det derfor av stor betydning å skille mellom gjeldsproblemer og betalingsproblemer. Dette kommer vi tilbake til etter hvert.

På denne bakgrunn er det viktig å kartlegge hovedmønstrene i husholdningens kredittatferd.

3. LÅNEOPPTAK 1995 – 98

Den perioden som våre data dekker — toårsperiodene 1995-96 og 1997-98 — er en markant oppgangstid for norsk økonomi. I disse årene nyter husholdningene godt av en stabil inntektsvekst, lav prisstigning, en overflod av tilbud på varer og tjenester, og en stadig synkende arbeidsledighet. Krisetidene er definitivt over. Dette kommer også til uttrykk ved markante fall i prisen på lån; gjennomsnittsrenten i privatbankene reduseres fra 13-15% i kriseårene 1990-92 til under 8% i første kvartal 1995 og videre til rundt 6% midtveis i 1998.¹² Mange husholdninger får dermed frigitt midler til forbruk og investering. For folk flest preges perioden m.a.o. generelt av en vedvarende tilvenning til økt kjøpekraft.

Som tabell 1 på neste side viser, har dette gitt seg utslag i en høy aktivitet i kredittmarkedet. I begge toårsperioder har rundt 30% av husholdningene tatt opp ett eller flere (nye) lån. Vi ser at interessen i hovedsak knytter seg til boliglån og billån. En mindre andel har imidlertid etterspurt forbrukslån og kortkreditt eller lånt penger til båt eller hytte. Det går også fram at det i utgangspunktet er små forskjeller mellom de to toårs-periodene: verken når det gjelder alle nye lån sett under ett, eller når det gjelder spesifikke låneformål som bolig, forbruk, båt og

¹⁰ Kunreuther et. al. (1978), Douglas & Wildavsky (1982).

¹¹ Poenget illustreres av at mens omfanget av betalingsproblemer lå på rundt 5% i 1985, har denne andelen nesten doblet seg etter at dereguleringen festet seg som institusjonell realitet. Jf. Lunde (1990:21ff).

¹² Norges Bank, STA/finansstatistikkseksjonen 02.12.98. Midt i 1998 tilbød faktisk en del banker boliglån til under 5%.

Tabell 1: Andel av husholdninger med nye lån. Prosent og prosentueringsgrunnlag (N). 1995-96 og 1997-98.^{a)}

	Alle	1995-96	1997-98	Signifikant ^{a)}	N
Nytt lån	30.5	30	31	Nei	3414
Lånt til flere enn ett formål	2.5	2.5	2.5	Nei ^{b)}	3414
Nytt boliglån	14.5	14	15	Nei	3414
Nytt billån	10.6	9	12	Ja	3414
Nytt forbruk/kort-lån	4.2	4	4.5	Nei	3414
Nytt hytte/båt-lån	0.8	1	0.5	Nei	3414

^{a)} To-halet t-test, ulik varians. ^{b)} Kji.kv.test.

hytte er andelene som tar opp slik gjeld større i den ene perioden enn den andre. På ett punkt er det imidlertid en statistisk signifikant forskjell: en noe større andel har tatt opp billån i 1997-98 enn i 1995-96. Vi kan dessuten legge merke til at det i begge epoker er svært få husholdninger som har tatt opp lån til mer enn ett formål: bare i overkant av 2%.¹³

Hvis vi ser på lånestørrelser i kroner, gjenfinner vi det samme mønsteret: med unntak av billån, som på gjennomsnittet er signifikant høyere i siste toårs-periode, er det liten forskjell mellom de to epokene. I tabell 2 nedenfor går det fram at gjennomsnittslånet ligger på rundt 270.000 kroner, og at det særlig er boliglånene som trekker snittet opp. Vi ser også at lån til båt og hytte ligger relativt høyt, og at den gjennomsnittlige lånestørrelsen for denne type kreditt har økt vesentlig fra den ene toårs-perioden til den andre. Forskjellen er imidlertid ikke statistisk signifikant. Vi vil tro at dette først og fremst skyldes at utvalgsstørrelsen er for liten til å påvise en slik endring i etterspørselsmønsteret. Det er m.a.o. grunn til å være noe varsomme med helt å avvise tanken om at lån til båt og hytte har økt mot slutten av høykonjunkturen.

Tabell 2: Gjennomsnittlige lånestørrelser. Låntakerhushold. Hele tusen kroner og (N). 1995-96 og 1997-98.^{a)}

	Alle	1995-96	1997-98	Signifikant ^{b)}	N
Nytt lån	270	249	289	Nei	1018
Nytt boliglån	446	422	467	Nei	493
Nytt billån	103	95	109	Ja	362
Nytt forbruk/kort-lån	50	41	58	Nei	144
Nytt hytte/båt-lån	175	119	250	Nei	28

^{a)} For en fullstendig rapportering, se vedlegget analyse 1. ^{b)} To-halet t-test, ulik varians

¹³ For ordens skyld gjør vi oppmerksom på at låneformålene ikke nødvendigvis reflekterer hva kreditten faktisk er brukt til. Mange tar f.eks. opp billån med pant i boligen. Slike strategiske valg kommer ikke fram i en undersøkelse som denne.

Tabell 3: Nye lån 1995-96 og 1997-98. Husholdninger. Logistisk Regresjonsanalyse. $N = 3358$.^{a)}

Variable	Koeffisienter	SE	Odds Ratio
Brutto husholdsinntekt, tusen kroner	.0009***	.0002	1.001
Periode (0=1995-96, 1=1997-98)	.0049	.0909	1.005
Bosted (0=by/storby, 1=spredbygd strøk)	-.7209***	.1576	0.49
Periode * Bosted ^{b)}	.5651**	.1997	1.76
Familietyper:^{c)}			
Ensl. u/45 u/barn	1.2876***	.1391	3.62
Ensl forsørgerer (uansett alder)	1.4788***	.1637	4.39
Par u/45 u/barn	1.7403***	.1484	5.70
Par u/45 m/minst ett barn 0-6 år	1.6575***	.1133	5.25
Par u/45 år m/barn f.o.m. 7 år	1.2043***	.1469	3.33
Par o/45 m/barn (uansett alder)	.7561***	.1799	2.13
Konstant	-1.9773***	.1136	—

^{a)} Hosmer & Lameshow Goodness of Fit $X^2_{df=8}$: 10.23, $p < .25$. T-test: *** $p < .001$ ** $p < .01$ * $p < .05$. Jf. analyse 2.

^{b)} Multiplikativt samspillsledd

^{c)} Referansegruppen er enslige og par over 45 år uten barn

Vi kan ellers legge merke til at kreditt knyttet til forbruk og kort i gjennomsnitt ligger på rundt 50.000 kroner. Selv om det riktignok bare er ca. 4% av husholdningene som rapporterer om slik gjeld, er kostnadene forbundet med denne type kreditt ofte høy.¹⁴ En annen viktig trend i materialet er at spredningen rundt de gjennomsnittlige lånebeløpene jevnt over er større i 1997-98 enn i foregående toårs-periode.¹⁵ Dette betyr at det mot slutten av høykonjunkturen blir vanligere både med smålån og med relativt store lånebeløp.

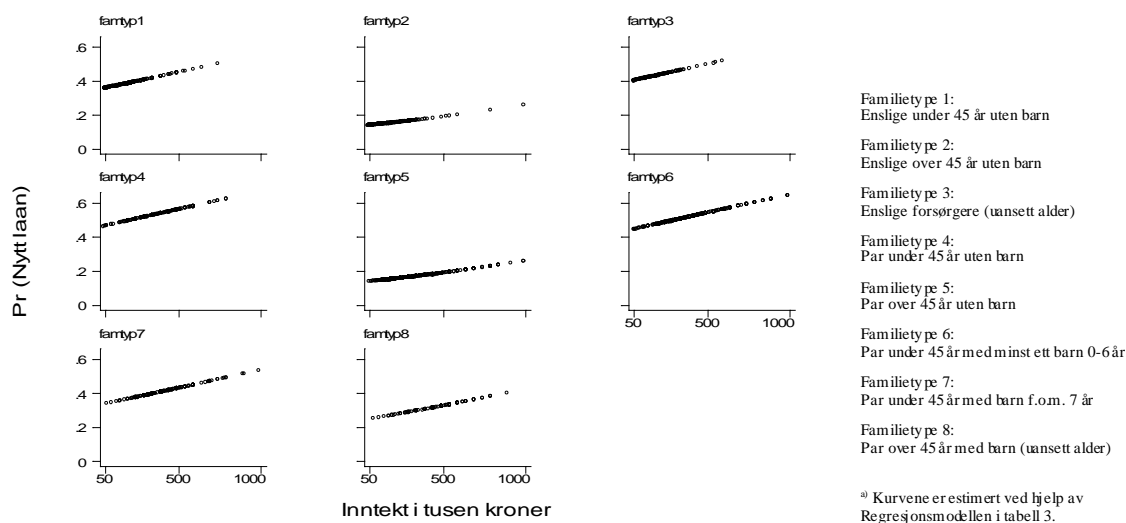
Ytterligere innsikt i utviklingen i husholdningenes kredittatferd får vi ved å se på sjansene for at ulike grupper har tatt opp nye lån i perioden. Resultatene av en slik analyse er framstilt i tabell 3 ovenfor.¹⁶ Kort fortalt er hovedmønsteret følgende. I tråd med tidligere funn, er det i utgangspunktet neppe noen forskjell i andelen som tar opp lån i de to tidsperiodene. Imidlertid tyder analysen på at det over tid har skjedd en viss forskyvning i etterspørselen etter kreditt når det gjelder bosted. Mens det i 1995-96 var en signifikant større sjanse for at husholdninger i storbyene og byene skulle ta opp nye lån, er dette ikke lenger tilfellet i 1997-98: mot slutten av høykonjunkturen er det ingen forskjeller i så måte mellom by og land. Videre viser analysen at det er klare sammenhenger mellom familietyper og sjansen for låneopptak. Sammenliknet med par og enslige over 45 år uten hjemmeboende barn, er f.eks. sjansen for at alene-forsørgerer skal ta opp lån 3.62 ganger så høy. Den tilsvarende sjansen for par med småbarn er 5.25 ganger større. Høyest sjanse har imidlertid par under 45 år uten barn: den er 5.7

¹⁴ Andelen kan virke lav, og det kan ikke utelukkes at husholdningene underreporterer denne typen gjeld. På den annen side kan f.eks. ikke all kort-kreditt uten videre regnes som gjeld. Dessuten er nok en del forbrukslån registrert som boliglån.

¹⁵ Jf. Vedlegget, analyse 1.

¹⁶ Mens koeffisientene i en logistisk regresjonsanalyse uttrykker endringer i log-oddsen pr én enhets endring i X, representerer omregningen til odds-ratioer endringen i sjansen for $Y=1$ relativt til bestemte referansepunkt i materialet. Vi ser imidlertid ingen grunn til å gå inn på analysens tekniske sider i denne sammenheng. Jf. f.eks. Menard (1995) og Agresti (1996).

Figur 1 Sannsynligheten for nytt lån for ulike familietyper i byer og storbyer, etter inntekt. Predikerte sannsynligheter i inntektsleiet 50.000 — 1.000.000, 1995-96 & 1997-98 under ett. N = 3358. ^{a)}

ganger så høy som for eldre husholdninger uten barn.¹⁷ Generelt kan disse tendensene fortolkes i et livsløpsperspektiv: lånetilbøyeligheten er størst blant dem som befinner seg i en tidlig og midtre fase av livet, hvor man etablerer seg med hus, barn og tilhørende kapitalkrevende investeringer.

Sammenhengen kan utdypes ytterligere ved å ta hensyn til husholdningenes inntekt. I figur 1 ovenfor har vi framstilt sannsynligheten for nye låneopptak i åtte familietyper, som en funksjon av deres brutto årsinntekt. Vi ser at det i alle grupper — noe annet ville være overraskende — er en klar sammenheng mellom lånetilbøyelighet og inntekt. Den laveste sannsynligheten finner vi i familietype 2, som er enslige over 45 år uten hjemmeboende barn, og familietype 5, som er par i samme situasjon. Kurvene for disse gruppene er både noe flattere og ligger lavere i diagrammet. For familiegruppe 4 og 6, derimot, forholder det seg annerledes: her er kurvene både brattere og har et startpunkt som ligger høyere i diagrammet. Dette er da også husholdninger som normalt befinner seg i en tidlig etableringsfase: par under 45 år uten barn og par i samme alderskategori med småbarn. Vi kan også legge merke til at enslige forsørgere — familietype 3 — har en relativt høy sjanse for å ta opp nye lån sammenliknet med mange av de andre familietyperne.

For ordens skyld understreker vi at disse kurvene ikke sier noe om størrelsen på de lånene som tas opp. Det er f.eks. grunn til å anta at enslige forsørgere i gjennomsnitt tar opp lavere lån enn mange andre fordi deres økonomi ofte er under større press. Derimot kan det samtidig være slik at den relative gjeldsbelastningen blant enslige forsørgere er høy. Dette kommer vi mer tilbake til etter hvert.

Hvordan stemmer så tendensene i vårt materiale overens med andre tilgjengelige kilder? Hvis vi ser på tall fra Norges Bank, viser de at det totale utlånet til husholdningene steg fra et gjennomsnitt i 1995-96 på ca. 629 milliarder til 692 milliarder i 1997-98.¹⁸ Dette er en økning på like i overkant av 10%. Også i våre data sporer vi en tendensiell vekst både i andelen av husholdninger som tar opp nye lån, og i gjennomsnittlige lånebeløp. Når vi — med unntak av billån — likevel ikke er i stand til å påvise noen statistisk signifikante økninger har det bl.a.

¹⁷ Se oddsratio-kolonnen i tabell 3. Oddsratioer kan alternativt fortolkes som prosentvis større eller mindre sjanse enn referansegruppen: $(\text{Ratio} - 1)100 =$ prosentvis endring i sjansen for $Y=1$. En odds-ratio på 5.7 gir eksempelvis en økt sjanse for låneopptak på $(5.7 - 1)100 = 470\%$ i forhold til referansegruppen.

¹⁸ Norges Bank, finansstatistikken. Utregningene er et gjennomsnitt av avstanden i utlånsvolum mellom hhv. 1. kvartal 1995 — 4. kvartal 1996, og 1. kvartal 1997 — 2. kvartal 1998, noe som grovt tilsvarende den tidsperioden våre data dekker.

sammenheng med at variasjonen rundt de nasjonale gjennomsnittene er stor på husholdnivå. Dessuten øker spredningen i lånestørrelsene mot slutten av høykonjunkturen. Dette gjør det vanskelig å finne klare statistiske sammenhenger i et datamateriale som vårt. Vi sier oss derfor fornøyd med at tendensene går i riktig retning.¹⁹

4. RISIKO-EKSPONERING 1: BOLIGFINANSIERING

Som sagt innledningsvis, medfører boligfinansiering en viss risiko i den grad man gjennom låneopptak eksponerer seg for svingninger i boligmarkedet. På kjøpetidspunktet avgjør boligprisene hvor mye penger man må låne, og dermed også boligens belåningsgrad. I neste omgang kan en høy lånefinansiering bli problematisk dersom boligprisene skulle begynne å falle samtidig som husholdningens utgiftsportefølje av en eller annen grunn blir uhåndterlig. For å kunne tåle en viss turbulens i boligmarkedet er det derfor sunt at boligkjøpet finansieres med en viss porsjon egenkapital. Tradisjonelt har 20% vært sett på som god leveregel i så måte.

Når vi nå skal se nærmere på husholdningenes boligfinansiering, er det viktig å være oppmerksom på at det knytter seg visse fortolkningsmessige begrensninger til våre data. Det ideelle målet på belåningsgrad er utvilsomt samlet boliggjeld som andel av boligens markedspris på intervjutidspunktet. Markedsprisen er imidlertid svært vanskelig å få gode estimater på i en spørreundersøkelse som vår. I stedet har vi registrert opplysninger om boligens pris på kjøpstidspunktet, altså det husholdningene ga for boligen da de kjøpte den.²⁰ Det nærmeste vi kommer et ideelt mål på belåningsgrad er m.a.o. den samlede boliggjelden på intervjutidspunktet som andel av boligens pris på kjøpstidspunktet. Dette målet tar hensyn til at man kan ta opp lån med pant i boligen lenge etter at man kjøpte den, men ikke til den verdiforskyvning som finner sted som følge av at boligprisene endres over tid. I praksis blir derfor dette målet mer unøyaktig jo lengre tilbake i tid boligkjøpet fant sted. Når vi likevel velger å presentere resultatene fra disse analysene er det fordi vi likevel får ut rimelige estimater for den gruppen vi er primært opptatt av i dette notatet, nemlig de som har tatt opp lån i perioden 1995-98. Dette kommer vi tilbake til etter hvert.

Som tabell 4 på neste side viser, har rundt 38% av dem som har tatt opp lån mellom 1995 og 1998 en belåningsgrad som er høyere enn 80%. Det ser ikke ut til å ha vært store endringer fra den ene toårs-perioden til andre. Videre viser tabellen at litt i overkant av 20% innen samme gruppe låntakere har fullfinansiert boligkjøpet sitt. Her antyder imidlertid våre data at det har funnet sted en reduksjon fra 24% i 1995-96 til 21% 1997-98. Vi ser dessuten at andelene med lånefinansiering på henholdsvis 100% og over 80% er lavere blant låntakere som tok opp sine lån før 1995. Selv om dette er høyst plausibelt resultat, er datakvaliteten for denne gruppen for dårlig til at vi kan tilføre tallenes størrelse i seg selv særlig substansiell vekt.

Hvordan står så disse tendensene i forhold til annen tilgjengelig informasjon? Hvis vi sammenlikner med Kredittilsynets to siste boliglånundersøkelser, viser de at rundt 34% av bankenes lån til boligformål i 1997 hadde en belåningsgrad på over 80%. Den tilsvarende andelen i 1998 var 31%. Kredittilsynets materiale antyder altså en viss nedgang mot slutten av høykonjunkturen, men bemerker samtidig at dette "*.. neppe [kan] karakteriseres som en markert reduksjon i boliglån med høy belåningsgrad*".²¹ Tilsynet påpeker også at det er stor variasjon i bankenes praksis på området, og viser til eksempler hvor svært høye andeler av låneporteføljen er dårlig sikret.

¹⁹ Den observerte gjennomsnittsforskjellen lånestørrelse mellom de to toårs-periodene — kr. 40.000 — er signifikant for $p < .08$. Forskjellen tilsvarer faktisk en 16% vekst i størrelsen på nye lån.

²⁰ Dette er i tråd med vår filosofi omkring surveys: vi får langt mer pålitelige data når vi spør om begivenheter — i dette tilfellet: hva man faktisk betalte for boligen — enn om hva de tror, føler eller synes — her: hva de tror boligen er verdt hvis de skulle selge den i morgen.

²¹ Kredittilsynet 1998, s. 4.

Tabell 4: Andeler med høy belåningsgrad. Låntakerhushold. Prosent og (N). 1995-96 og 1997-98. ^{a)}

	Over 80%	100%	N
Nytt lån 1995-98	38	22.5	1006
Nytt lån 1997-98	38	21	526
Nytt lån 1995-96	38	24	480
Tatt opp lån før 1995	34	18	1276

- a) Signifikanstester av forskjeller mellom de som har tatt opp lån før og etter 1995 blir lite meningsfulle i dette tilfellet siden den avhengige variabelen er unøyaktig når boligkjøpet er skjedd for lang tid tilbake.

Begge rapportene stiller seg kritisk overfor disse tendensene i bankenes policy. Når vi på vår side finner omtrent det samme mønsteret i vårt materiale — en relativt stor andel låntakere med høy belåningsgrad kombinert med en svak nedgang for fullfinansiering — deler vi den samme bekymring på vegne av husholdningene. Mange står trolig dårlig rustet overfor mulige negative svingninger i boligmarkedet.²²

For øvrig antyder våre analyser at det er de samme gruppene som vi i forrige avsnitt fant hadde den største låne-tilbøyeligheten, som også har de høyeste sannsynlighetene for høy belåningsgrad: par under 45 år med og uten barn. Også enslige forsørgere ser ut til å ha stor sjanse for å lånefinansiere mer enn 80% av kjøpesummen for boligene sine.²³

5. RISIKO-EKSPONERING 2: RELATIV GJELDSBELASTNING

Innledningsvis pekte vi på at gjeld alltid medfører en viss risiko fordi man gjennom låneopptak eksponerer seg for svingninger i kredittmarkedet og arbeidsmarkedet. For enkelhets skyld kan vi tenke oss et hushold som på et gitt tidspunkt er i stand til å håndtere en gjeld av en viss størrelse til en viss rente. I dette tilfellet kan debitor og kreditor forhandle seg fram til en låneavtale som er praktisk talt risikofri, forutsatt at situasjonen rundt betalingsplanen blir som planlagt. Dette er imidlertid en urealistisk forutsetning av minst to grunner, særlig hvis nedbetalingsperioden er lang. For det første kan gjeldssituasjonen forandres ved at husholdningen tar opp mer lån i framtiden, eller ved at deler av inntekten går tapt som følge av livsbegivenheter som arbeidsløshet, ulykker, sykdom eller skilsmisser. For det andre kan prisen på kreditt øke dramatisk. I den siste tiårsperioden har dette faktisk skjedd to ganger: på slutten av 1980-tallet og i løpet av 2. og 3. kvartal 1998.²⁴

Et godt mål på denne risikoen er den såkalte lånefaktoren, som ganske enkelt framkommer ved å dele den totale gjelden på de totale inntektene. Eksisterende forskning tyder på at lånefaktorens betydning for betalingsproblemer er relativ i forhold til husholdningenes inntektsnivå: hushold med gjennomsnittsinntekter eller lavere er mer

²² Hittil ser renteoppgangen ut til å ha hatt liten innvirkning på prisutviklingen. Men selv om sjansene for et fall i boligprisene er små pr. i dag, er det selvsagt ingen garanti for at dette vil være tilfelle også i framtiden. Jf. Storvik (1998).

²³ Jf. Vedlegget, analyse 3. Sammenhengen holder både når modellen kjøres for alle låntakere og for dem som har tatt opp lån 1995-98.

²⁴ 1. kvartal 1988 nådde utlånsrenten sitt toppunkt på 17.1%. Mellom april og oktober 1998 kom et nytt rentehopp: fra rundt 6% til ca. 10%. Jf. Norges Bank, STA/ Finansstatistikkseksjonen.

Tabell 5: Gjennomsnittlig lånefaktor i ulike grupper. Husholdninger med lån..Faktorverdier og prosent. ^{a)}

Grupper	Gj.snittlig lånefaktor	Median lånefaktor	Kvartildiff. lånefaktor	Andel med lånefaktor 3+	N
Tatt opp lån før 1995 ^{a)}	1.2	0.9	1.1	5.3	1.296
Tatt opp lån 1995-98 ^{a)}	1.5	1.3	1.3	8.7	1.010
Tatt opp lån 1995-96 ^{b)}	1.7	1.3	1.3	10.8	471
Tatt opp lån 1997-98 ^{b)}	1.4	1.3	1.3	6.9	539
Familietyper:					
Ensl. u/45 u/barn	1.5	1.0	1.3	7.9	265
Ensl. o/45 u/barn	1.3	0.8	1.3	10.3	175
Ensl forsørgere (uansett alder)	1.9	1.5	2.0	22.1	172
Par u/45 u/barn	1.3	1.0	1.1	6.1	230
Par o/45 u/barn	0.8	0.6	0.8	1.7	413
Par u/45 m/minst ett barn 0-6 år	1.6	1.4	1.2	6.8	618
Par u/45 år m/barn f.o.m. 7 år	1.3	1.1	0.9	3.6	278
Par o/45 m/barn (uansett alder)	1.1	0.9	1.0	4.9	163

^{a)} Forskjellen mellom de to gruppene er signifikant for $p < .001$. To-halet t-test, ulik varians.

^{b)} Forskjellen mellom de to gruppene er signifikant for $p < .001$. To-halet t-test, ulik varians.

sårbare enn andre hvis markedsforholdene endrer seg. Videre viser det seg at lånefaktorens betydning er liten så lenge rentenivået holdes lavt, eller stiger fra et lavt til et litt høyere nivå. Men når rentenivået f.eks. dobles, eller stiger fra et høyt til et enda høyere nivå, medfører en høy relativ gjeldsbelastning en betydelig mer-risiko for betalingsproblemer. Sist men ikke minst tyder disse analysene på at en økning i lånefaktoren som følge av inntektstap ofte er meget vanskelig å håndtere. I den forbindelse skal vi heller ikke se bort fra synergieffekter av flere suksessive begivenheter, som f.eks økte renter i kombinasjon med ledighet eller andre inntektsreducerende livsbegivenheter.²⁵

Det vil føre for langt å ta opp denne problematikken i sin fulle bredde her. Vi skal derfor nøye oss med å holde fast ved at effekten av lånefaktoren er relativ i forhold til rentenivået og husholdningens inntekter på det tidspunktet markedsendringene inntreffer. Med dette som utgangspunkt skal vi nå vurdere hovedtrekkene i tabell 5 ovenfor, som viser fordelingen av relativ gjeldsbelastning i ulike grupper av husholdninger. Siden bankene ofte bruker tommelfingerregelen om at man ikke bør ha en gjeld som overstiger 2.5 – 3 ganger inntekten, skal vi dessuten være spesielt opptatt av hvor store andeler innen hver gruppe som overstiger denne grensen.

Tabell 5 viser at den gjennomsnittlige lånefaktoren ligger på et behagelig nivå: rundt 1.5 for dem som har tatt opp lån i 1995 – 98, og 1.2 blant dem som anskaffet gjelden sin tidligere.²⁶ Vi ser også at det mot slutten av høy-

²⁵ Jf. Poppe (1998b).

²⁶ Dette stemmer godt overens med beregningene fra Norges Bank, som opererer med et snitt på 1.3 ved utgangen av 1997.

konjunkturen har vært en viss nedgang i gjennomsnittlig lånefaktor: mens den lå rundt 1.7 i den første toårsperioden, var den sunket til ca. 1.4 i den neste. Siden gjennomsnittslånet er tendensielt høyere i 1997 – 98,²⁷ betyr nedgangen at låntakerhusholdningenes inntekter i snitt har økt fra den ene toårs-perioden til den andre.²⁸ Videre er det grunn til å understreke at gruppen som tok opp lån i 1995 – 96 preges av et større innslag av høye lånefaktor-verdier. Dette framkommer på to måter. For det første er fordelingen i denne gruppen skjevare enn for dem som tok opp lån i 1997-98. Når gjennomsnittet (1.7) ligger høyere enn midtpunktet (1.3) skyldes dette ganske enkelt at en del hushold har høy gjeldsbelastning.²⁹ For det andre ser vi at andelen som låner seg opp til tre ganger inntekten eller mer er større under høykonjunkturens tidlige fase enn senere: 10.8% i 1995 – 96 mot 6.9% i 1997 – 98. På gjennomsnittet virker det altså som om gjeldsbyrden er bedre tilpasset husholdningenes økonomiske bæreevne i den siste toårsperioden enn hva tilfellet var i den første.

Vi får imidlertid et mer finmasket bilde om vi ser på fordelingen i de åtte familietyper. Tabell 5 viser også denne gang at gjennomsnittsverdiene ikke på noen måte er avskrekkende: i snitt varierer den relative gjeldsbyrden fra 0.8 blant par over 45 år uten hjemmeboende barn til 1.9 blant enslige forsørgere. I prinsippet skulle dette være håndterlige gjeldsbelastninger for de aller fleste. Men alle fordelingene er mer eller mindre skjeve og mer eller mindre preget av store andeler som har lånt tre ganger inntekten eller mer. Disse andelene er særlig høye blant enslige forsørgere (22.1%), og enslige over og under 45 år uten hjemmeboende barn (hhv. 10,1% og 7.9%). Dessuten ser vi at en relativt stor andel yngre par uten barn eller med små barn har en lånefaktor på over 3 (hhv. 6.1% og 6.8%). Bak disse fordelingene ligger naturlig nok helt ulike sosiale situasjoner og dermed også årsaks-mekanismer. Dette har vi dessverre ikke anledning til å forfølge videre her. Det må imidlertid framheves at resultatene gjelder den generelle situasjonen på intervjuetidspunktet, uavhengig av når det siste låneopptaket skjedde. Dette nyanserer nok bildet av gjeldssituasjonen noe. For selv om den i snitt ser ut til å ha blitt bedre utover i høykonjunkturen, er det samtidig slik at det innenfor viktige sosiale undergrupper fins høye andeler med svært tunge gjeldsbyrder.

Dette mønsteret holder seg stort sett også når vi i regresjonsanalysen på neste side tar hensyn til andre variable enn familietyper.³⁰ En forskjell er imidlertid at når vi sammenlikner hushold med lik inntekt, utdanning og tidspunkt for siste låneopptak, har par med småbarn en vel så stor relativ gjeldsbelastning som enslige forsørgere. Forskjellen har i hovedsak sammenheng med at høy lånefaktor er hyppigere forekommende blant lavinntektsgrupper, og at spredningen i inntekt er større blant småbarnsfamilier. Dette slår sterkt ut i tabell 5, men nøytraliseres i regresjonsanalysen ved at inntektseffekten identifiseres spesifikt. Vi ser da også at familier med høye inntekter tenderer i retning av å ha lavere lånefaktor enn andre, alt annet likt. Videre er gjeldsbelastningen høyere blant hushold hvor minst en av hovedpersonene har universitets- eller høyskoleutdanning. Dette er ikke urimelig, tatt i betraktning at disse husholdningene ofte har høye studielån på toppen av boliggjeld og annen kreditt. Vi kan dessuten legge merke til at de som har tatt opp lån under høykonjunkturen i snitt har en høyere lånefaktor

²⁷ Jf. tabell 2.

²⁸ Hushold som tok opp lån i perioden 1995-96 hadde en gjennomsnittlig bruttoinntekt på 323.000 kroner. Den tilsvarende inntekten for de som lånte penger i 1997-98 er 383.000.

²⁹ Vi kan dessuten legge merke til at de midterste 50% i begge grupper har samme midtpunkt (medianen er 1.3) og spredning (kvartildifferansen er 1.3). Med utgangspunkt i disse tallene kan vi alternativt si at 75% av dem som har tatt opp nye lån har en lånefaktor på $(1.3 + 0.5 \cdot 1.3) = 1.95$ eller lavere, uavhengig av om de lånte penger i 1995 – 96 eller 1997 – 98. Dette betyr at mønsteret i husholdningenes låneatferd er svært lik i begge toårsperioder — vel å merke for hovedtyngden av materialet. For når gjennomsnittet i den første toårsperioden likevel ligger høyere enn i den siste, understrekes poenget ovenfor: av dem som lånte penger i 1995-96 står relativt mange tilbake med en høy lånefaktor.

³⁰ Dette er en såkalt log-lin modell. Koeffisientene er uttrykk for den relative endringen i Y som følge av en absolutt endring i X. Ganget med 100 får de en prosentfortolkning: f.eks betyr koeffisienten for enslige under 45 år uten barn på .27 at slike husholdninger i gjennomsnitt har en relativ gjeldsbelastning som ligger 27% over referansegruppen, altså par og enslige over 45 år uten barn — kontrollert for de øvrige variablene i modellen. Ut over dette ser vi ingen grunn til å gå nærmere inn på modellens tekniske sider her. Jf. Gujarati (1988).

Tabell 6: Lånefaktor. Låntakerhusholdninger. Log-lin regresjonsanalyse^{a)}. N = 2301.^{b)}

Variable	Koeffisienter	SE
Brutto husholdsinntekt, tusen kroner	-.001***	.0001
Univ./høyskole-utd. (1 = ja, 0 = nei)	.22***	.045
Nytt lån 1995-96 (1 = ja, 0 = nei)	.34***	.053
Nytt lån 1997-98 (1 = ja, 0 = nei)	.32***	.050
<u>Familietyper:</u> ^{c)}		
Ensl. u/45 u/barn	.28***	.073
Ensl forsørgere (uansett alder)	.55***	.086
Par u/45 u/barn	.37***	.076
Par u/45 m/minst ett barn 0-6 år	.74***	.057
Par u/45 år m/barn f.o.m. 7 år	.59***	.072
Par o/45 m/barn (uansett alder)	.41***	.087
Konstant	-.41***	.058

^{a)} Avhengig variabel: logaritmen av lånefaktor.

^{b)} Test-statistikk: $R^2 = .13$. $F_{10, 2290} = 34.44$, $p < .001$.

^{c)} Referansegruppen er enslige og par over 45 år uten barn

enn andre. Dette er neppe noen overraskelse. Her har vi å gjøre med husholdninger som nylig har økt sin absolutte gjeld og ikke rukket å nedbetale særlig mye av den.

6. BETALINGSPROBLEMER

Som sagt innledningsvis er risiko-elementet ved låneopptak som regel relativt lite sammenliknet med sjansene for at man skal kunne håndtere sine økonomiske forpliktelser også etter at man har anskaffet seg (mer) gjeld. Betalingsproblemer har da også alltid vært et marginalt fenomen i det norske velferdssamfunnet — selv under lavkonjunkturen tidlig på 90-tallet. Like fullt kan slike vanskeligheter gi alvorlige følger for dem som rammes. Både norsk og internasjonal forskning kan dokumentere sammenheng mellom manglende overholdelse av økonomiske forpliktelser og ting som anstrengte familieforhold, dårligere levestandard, helseproblemer, redusert psykisk velvære, forverrede oppvekstvilkår for barn, lavere sosial deltakelse og mindre oppslutning om samfunnsordenen i sin alminnelighet. Ikke minst har disse analysene satt søkelyset på hvordan slike virkninger kan frambringes av endringer i økonomiske og sosiale endringsprosesser på samfunnsnivå, herunder markedsrelaterede forandringer og justeringer i den almene fordelingen av goder og byrder. Denne forskningen ser først og fremst på betalingsvansker som et levkårsproblem. Dette er en tradisjon vi slutter oss til.

Det er imidlertid grunn til å framheve to aspekter ved denne måten å forstå fenomenet på. I et levkårsperspektiv er det for det første viktig å skille mellom gjeldsproblemer og betalingsvansker. Nødvendigheten av dette henger sammen med at mangel på penger alltid åpner for strategiske handlingsvalg m.h.t. hvilke regninger som skal betales og hvilke som skal bli liggende. Variasjonen i slike valg er stor. Men inntrykket fra våre årlige datainn-

samlinger helt tilbake til 1991 er at låneforpliktelser gjennomgående prioriteres høyt. Ved en renteoppgang som f.eks. den vi fikk nylig, vil den trangere økonomiske situasjonen som mange fikk ikke nødvendigvis ramme bankene i form av økt mislighold av lån — i hvert fall ikke i første omgang og kanskje heller ikke i andre runde. Men man kan ikke av den grunn slutte at renteoppgangen er uproblematisk for låntakerne. Levekårene kan faktisk i mange grupper vise seg å være meget stramme.

For det andre må det understrekes at det selvsagt ikke alltid er slik at en budsjettmessig ubalanse har slike følger som ble beskrevet ovenfor. Når husholdningene rapporterer om vanskeligheter med å overholde sine økonomiske forpliktelser kan dette både vise til midlertidige og mer permanente situasjoner, og til store og små avstander mellom inntekter og utgifter. Bak dette kan det også ligge store variasjoner i hvordan likviditetsproblemene konkret slår ut for det enkelte hushold og hvordan situasjonen oppleves og håndteres. P.g.a. denne variasjonsbredden er det vanskelig å finne gode, kvantitative indikatorer som skiller de alvorlige fra de lette tilfellene på en entydig og rimelig måte.³¹ Heller ikke vårt mål på betalingsproblemer representerer noen fullgod løsning på dette.³² Våre beregninger må derfor først og fremst fortolkes som anslag over husholdninger som lever i en økonomisk gråsoner, hvorav noen er hardt og andre mildere rammet. I et levekårsperspektiv er dette for så vidt fornuftig: når variasjonsbredden i det fenomenet vi undersøker er stor, må dette reflekteres i det statistiske materialet. Dessuten er det et poeng at betalingsproblemer er noe som gjerne bygger seg opp over tid. Det er derfor ønskelig å måle fenomenet slik at også husholdninger som i øyeblikket ikke er i en akutt situasjon, men som likevel befinner seg i en ond sirkel, fanges opp.

Våre analyser av betalingsproblemer er basert på et spørsmål om man mangler “.. *penger til å betale regninger, avdrag som forfaller eller liknende ved absolutt siste forfall*”, med svaralternativene “*aldri*”, “*har forekommet*”, “*av og til*”, “*ofte*” og “*svært ofte*”. Respondentene blir m.a.o. bedt om å ta stilling til hvorvidt en helt konkret hendelse har inntruffet eller ikke. Innslaget av skjønn omkring hendelsens alvorlighet — både fra forskerne og intervjupersonenes side — er dermed i utgangspunktet redusert til et minimum. Videre er det et pluss at spørsmålsformuleringen er åpen mht. betalingsproblemenes mangfoldighet. Det stilles ingen definitoriske betingelser til hvilke typer av regninger som misligholdes, hvor store fordringene skal være, antall krav, årsaken til at de er blitt liggende, hvor lenge misligholdet har pågått, e.l.³³ Et tredje fortrinn er at spørsmålet likevel inneholder visse avgrensende elementer. Som vi ser stilles det bl.a. krav til at pengemangelen må foreligge “..*ved absolutt siste forfall*”. Dette tilfører riktignok et visst innslag av skjønn, men mye tyder på at formuleringen ofte forbindes med at fordringene purres, noe som gjerne skjer gjennom et inkassobyrå.³⁴ Videre har vi i etterkant valgt å utnytte svaralternativene slik at betalingsproblemer rent definitorisk gjøres til et spørsmål om tilbakevendende vanskeligheter: husholdningene må rapportere at pengemangelen inntreffer “*av og til, ofte eller svært ofte*” før de havner i problemgruppen. Dermed unngår vi at enkeltstående forglemmelser eller helt unntaksvis underskudd på budsjettet gjøres til et levekårsproblem. I den grad disse to elementene — forfall og hyppighet — er rimelige

³¹ Ikke minst har det vist seg å være vanskelig å trekke opp definitoriske skiller med utgangspunkt i normative oppfatninger, som f.eks. at fordringene må være over en viss størrelse før situasjonen kan betegnes som alvorlig. Forsøk på å lage stramme definisjoner basert på denne typen resonnementer resulterer gjerne i en altfor ekskluderende begrepsfesting. Et eksempel på dette er Gulbrandsen (1991a), som i et forsøk på å definere alvorlige gjeldsproblemer krever at gjelden må overstige boligens markedsverdig samtidig som man er tvunget til å selge. I et utvalg på 1.000 er det da kun én observasjon som faller i problemkategorien. Dette er selvsagt et bomskudd dersom man er ute etter å måle betalingsvansker som et levekårsproblem: livssituasjonen er kritisk lenge før husholdningen blir nødt til å selge boligen. For øvrig er det en viktig erkjennelse fra praktisk rådgivning at det som for utenforstående kan fortone seg som enkle problemer — for eksempel lav nominell gjeld og/eller liten oversikt over egen økonomi — ofte er svært tyngende for dem som faktisk er rammet. Denne respekten for andres livssituasjon må legges til grunn for enhver forskning på området.

³² For en diskusjon, se f.eks. Gulbrandsen (1991b, 1993), Lunde & Poppe (1991) og Poppe & Borgeraas (1992).

³³ Dette er etter vår mening forhold som stort sett tilhører regresjonslikningens høyre side, altså som uavhengige variable.

³⁴ Ulike spørsmålsformuleringer har vært testet av Gulbrandsen (1991b, 1993). Dette gir verdifull tilleggsinformasjon, siden mål basert på flere indikatorer vanligvis øker reliabiliteten. Se også Andersen & Lyngstad (1992) for nok en variant.

Tabell 7: *Betalingsproblemer . Alle husholdninger og husholdninger med lån.. Prosent. 1996 og 1998*

Indikatorer	1996	1998	N
Betalingsproblemer, alle ^{a)}	10.4	9.4	1996: 1648 / 1998: 1597
Betalingsproblemer siste 12 mnd, alle ^{a)}	7.3	5.9	1996: 1648 / 1998: 1597
Betalingsproblemer, hushold m/ lån ^{b)}	12.3	11.7	1996: 1648 / 1998: 1597
Betalingsproblemer, hushold u/ lån ^{b)}	6.1	4.7	1996: 1648 / 1998: 1597
BLANT DE SOM HAR BETALINGSPROBLEMER (ALLE):			
.. har hatt vanskeligheter siste 12 mnd ^{b)}	69.8	63.3	1996: 172 / 1998: 150
.. har problemer også med låneforpliktelser ^{b)}	25.6	28.0	1996: 172 / 1998: 150

^{a)} Forskjellen mellom 1996 og 1998 er ikke signifikant. To-halet t-test, ulik varians.

^{b)} Forskjellen mellom hushold med og uten lån er signifikant på begge måletidspunkt for $p < .001$. Kjikkv-test. Men det er ingen forskjell mellom låntakerhushold i 1996 og 1998, eller hushold uten lån i 1996 og 1998. To-halet t-test.

avgrensninger vis-à-vis enkelte lette former for betalingsvansker kan vi si at spørsmålsformuleringen i hvert fall ivaretar noen viktig sider ved alvorlighetsproblematikken.

Når betalingsvansker måles på denne måten ser vi i tabell 7 ovenfor at problemomfanget ligger rundt 9–10% — dvs. 160 – 180.000 familier. Det er en tendensiell nedgang fra 1996 til 1998 på ett prosentpoeng, men den er ikke statistisk signifikant. Tabellen gir også et annet mål på betalingsproblemer. Her kreves det ikke bare at vanskelighetene må være tilbakevendende, men også at de er av nyere dato. Med denne definisjonen blir problemomfanget ca. 6–7% — eller omtrent 120.000 familier. Heller ikke målt på denne måten er det statistisk signifikante forskjeller mellom 1996 og 1998. Videre ser vi at på begge måletidspunkt er andelen med betalingsvansker omtrent dobbelt så stor blant låntakerhushold som blant familier uten gjeld. Forskjellen er signifikant. Dette gir generell støtte til vårt resonnement om risiko-eksponering i tilknytning til låneopptak. For øvrig rapporterer tabellen resultatene av noen enkle tester vi har gjort vedrørende eventuelle endringer i problemgruppens sammensetning.³⁵ Utgangspunktet er den generelle problemkategorien på 10%. Vi ser at på begge måletidspunkt har ca. $\frac{2}{3}$ av disse opplevd betalingsproblemer relativt nylig, mens en drøy $\frac{1}{4}$ rapporterer at renter og avdrag på lån er blant de regninger som ikke håndteres i rett tid. At denne andelen ikke er større, er en indikasjon på at husholdningene jevnt over prioriterer knappe ressurser til fordel for bankenes fordringer.

Hvor rimelige er så disse estimatene sammenliknet med annet tilgjengelig materiale? Går vi til inkassobransjen, finner vi en ganske sterk vekst i antall saker utover i 90-årene. Dette gjelder også for perioden 1996–98, hvor tilsiget av nye saker ligger på 500–600.000 i året. Ved utgangen av andre tertial 1998 var den totale saksmengden kommet opp i nesten 1.44 millioner saker.³⁶ Hvis vi ser på annen forskning på området, anslår en nylig utkommet rapport fra NOVA at andelen av husholdninger som ikke betaler sine regninger i rett tid var 29% i 1995

³⁵ Dette er et viktig aspekt når utviklingen over tid skal vurderes. Foreløpig tyder våre tester på at det er små forskjeller fra 1996–98 — i det minste langs de dimensjonene vi har undersøkt. Vi vil komme tilbake til dette i tilknytning til en større analyse, hvor hele 90-tallet — og ikke bare perioden 1996-98 — ses under ett.

³⁶ Kredittilsynet, pressemelding 09.12.98. Egen-inkasso og advokaters inkassovirksomhet inngår ikke i disse tallene.

Tabell 8: Betalingsproblemer. Husholdninger. Logistisk Regresjonsanalyse, 1996 & 1998. N = 3160. ^{a)}

Variable	Koeffisienter	SE	Odds Ratio
Gjeld:			
Har lån (1 = ja, 0 = nei)	.672***	.1890	1.96
Lånefaktor 3+ (1 = ja, 0 = nei)	.534***	.2151	1.71
Nytt lån 1995-98 (1 = ja, 0 = nei)	.141	.1392	1.15
Livsbegivenheter:			
Arbeidsløs i husholdet (1 = ja, 0 = nei)	.849***	.1996	2.34
Uventet utgift over kr. 10.000 (1 = ja, 0 = nei)	.760***	.1763	2.14
Inntekt & Livsfase ^{b)}			
Brutto husholdsinntekt, tusen kroner	-.003***	.0005	.99
Ensl. u/45 u/barn	.739***	.2124	2.09
Ensl forsørgere (uansett alder)	1.353***	.2222	3.87
Par u/45 u/barn	.083	.3071	1.09
Par u/45 m/minst ett barn 0-6 år	.833***	.2039	2.30
Par u/45 år m/barn f.o.m. 7 år	1.060***	.2486	2.89
Par o/45 m/barn (uansett alder)	.715*	.3211	2.04
Konstant	-2.719***	.1902	—

^{a)} Hosmer & Lameshow Goodness of Fit $X^2_{df=3}$: 7.77, $p < .46$. T-test: *** $p < .001$ ** $p < .01$ * $p < .05$.

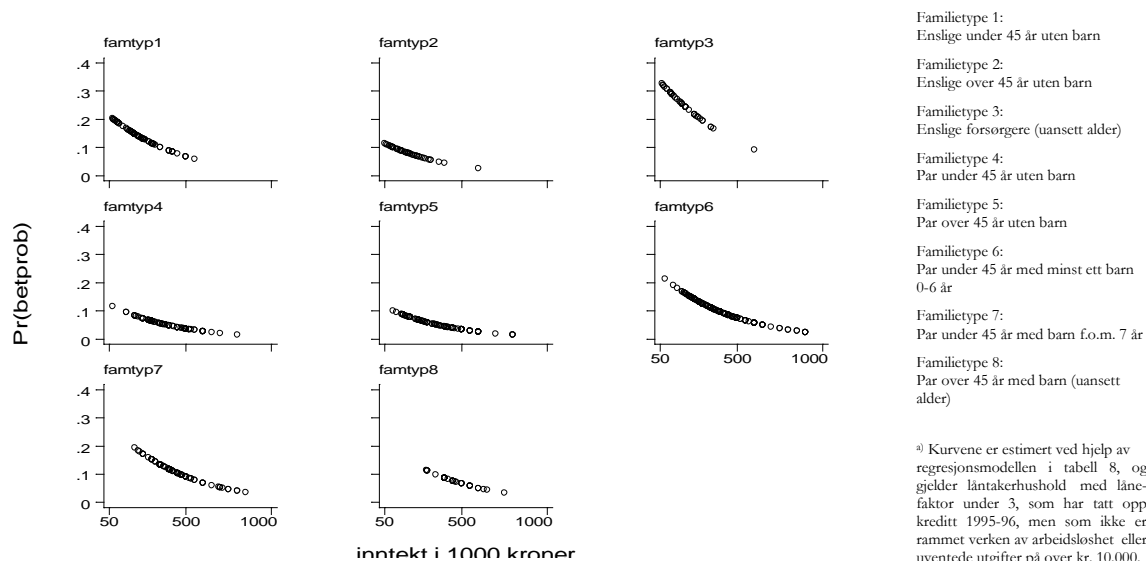
^{b)} Referansegruppen er enslige og par over 45 år uten barn

og 34% i 1997.³⁷ Når det gjelder bankene, har Sparebankforeningen antydnet at kanskje 20.000 nye husholdninger vil kunne få problemer med å håndtere gjelden sin som en følge av renteoppgangen, mens *antall* "... alvorlige gjeldstilfeller .. høyst [kan] dreie seg om noen tusen tilfeller". I vår sammenheng er det vel så interessant at 15% i en spørreundersøkelse Sparebankforeningen står bak rapporterer at "... renteøkningene ville påvirke forbruket .. mye [eller] svært mye". Dette tilsvarer ca. 270.000 hushold. Videre går det fram av denne undersøkelsen at rundt 220.000 hushold har tatt kontakt med banken for å få endret sine nedbetalingsplaner som en direkte følge av de økte renteutgiftene.³⁸ Selv om disse tallene ikke kan sammenliknes direkte, framstår vårt estimat på rundt 10% som ganske nøkternt, spesielt i et levekårsperspektiv.³⁹

³⁷ Gulbrandsen (1999:19). Forskjellen på 5% er statistisk signifikant for $p < .05$.

³⁸ Sparebankforeningen (1998), Sparebankbladet 12-98 og Dagsavisen 23.10.98. Spørreundersøkelsen er gjennomført av Norsk Gallup i september 1998.

³⁹ Merk at inkassotallene ikke skiller mellom bedrifter og privatpersoner, og at det kan stå samme person bak flere av kravene. NOVAs tall er de basert på en spørsmålsformulering som er løser og derfor også mer inkluderende enn vårt. Sparebankforeningens beregninger er styrt av deres interesse for gjeldsproblemer, og ikke betalingsvansker. Men la oss understreke at når 220.000 ønsker å reforhandle betalingsplanene sine, er ikke dette ensbetydende med at alle vil komme i vanskeligheter hvis de får avslag. Men pågangen tyder i hvert fall på at det økonomiske armslaget kan være knapt i mange familier.

Figur 2: Betalingsproblemer i åtte familietyper etter brutto årsinntekt. $N = 3160$. ^{a)}

Regresjonsanalysen i tabell 8 på forrige side gir et mer detaljert innsyn i betalingsproblemenes forøking og mulige årsaksmekanismer. Her er sannsynligheten for å være i betalingsvansker sett som en funksjon av gjeld, livsbegivenheter, inntekt og livsfase. Hvis vi begynner med gjeldens betydning, er den dekket opp av tre variable. Vi ser at dersom man har lån er sjansen for å ha betalingsproblemer 1.96 ganger høyere enn blant familier uten lån, alt annet likt.⁴⁰ Dette forutsetter imidlertid at den relative gjeldsbelastningen er under 3. For kommer lånefaktoren over denne grensen, øker sjansen for betalingsproblemer med ytterligere 1.7, til et nivå som er nesten 3.7 ganger høyere enn familier uten lån. Vi kan også legge merke til at tidspunktet for siste låneopptak ikke ser ut til å ha noen avgjørende betydning. Dette betyr at de som tok opp lån i perioden 1996-98 ikke bidrar noe ekstra til utbredelsen av betalingsproblemer sammenliknet med andre hushold som tok opp lånene sine tidligere, men som på intervju tidspunktet har samme inntekt, gjeldssituasjon og livssituasjon for øvrig slik dette dekkes opp av modellens øvrige variable.

Videre viser tabell 8 at livsbegivenheter har en viss effekt. Arbeidsløshet er viktig. Blant husholdninger som har mistet én eller flere inntektskilder ser vi at sjansen for betalingsproblemer ligger 2.3 ganger høyere enn blant familier hvor dette ikke har skjedd, alt annet likt. Også uventede regninger har betydning: dersom man får en plutselig utgift på kr. 10.000 eller mer øker sjansen for betalingsvansker med faktor 2.1. I motsetning til inntektsvariabelen, som er en statistisk beskrivelse av inntektssituasjonen på intervju tidspunktet, uttrykker begge disse variablene at viktige endringer i økonomien har funnet sted, og at disse endringene er store nok til å forrykke den budsjettmessige balansen — midlertidig eller i noen tilfeller permanent.

Når det gjelder effektene av inntekt og livsfase, har vi funnet det hensiktsmessig å framstille dem grafisk. Figur 2 ovenfor viser sannsynligheten for betalingsproblemer i de åtte familietyperne som en funksjon av deres brutto årsinntekt. Kurvene gjelder låntakerhusholdninger med lånefaktor under 3, som har tatt opp kreditt under høykonjunkturen, men som ikke er rammet av verken arbeidsløshet eller uventede utgifter på over 10.000 kroner. Vi ser at det i alle grupper er en klar sammenheng mellom inntekt og sannsynligheten for å komme i vanskeligheter. Noe annet ville være overraskende. Likevel er kurvene i figur 2 ganske forskjellige. For familietype 2, 4 og 5 er de f.eks. både flatere og ligger lavere i diagrammet enn hva tilfellet er for de øvrige typene. Dette indikerer både

⁴⁰ Se kolonnen for odds-ratio. Jf. fotnote 16 og 17. Se også tekniske kommentarer på side 5–6.

at sannsynligheten for betalingsproblemer blant disse er mindre — faktisk under det generelle landsgjennomsnittet for hovedtyngden av fordelingen — og at sammenhengen ikke er like følsom overfor endringer i inntekten som i de andre familietyper. Dette dreier seg da også om husholdninger som enten er i en senere fase av livet og derfor ofte veletablerte (enslige og par over 45 år uten hjemmeboende barn), eller som jevnt over har mye kjøpekraft (par under 45 år uten barn) — eller eventuelt kjennetegnes av en kombinasjon av disse faktorene.

Enslige forsørgere (familietype 3) skiller seg ut som den gruppen som er mest utsatt for betalingsproblemer. Dette skyldes ikke bare at en stor andel av dem har lave inntekter, men trolig også at det relativt sett er dyrere å være én enn to med ansvar for barn.⁴¹ En annen gruppe hvor sannsynligheten for betalingsvansker ligger høyt, er enslige under 45 uten barn (familietype 1). Dette er husholdninger som ofte både har lave inntekter og store etableringsbehov. Dessuten er den trolig mer sammensatt mht. den almene livssituasjonen enn de fleste av de andre gruppene. Også blant par med barn (familietype 6, 7 og 8) kan sannsynligheten for betalingsvansker være høy. Dette gjelder særlig hvis inntektene er under 300.000. Imidlertid er kurvene for disse gruppene også bemerkelsesverdige fordi de viser at en del høyinntektsushold i denne fasen av livet opplever budsjettmessig ubalanse som et tilbakevendende problem.

For ordens skyld legger vi til at det ikke er noen signifikant forskjell i utbredelse av betalingsproblemer mellom 1996 og 1998, selv når vi tar hensyn til et større antall variable som i analysen ovenfor. Det bør også skytes inn at analysene neppe fanger opp effekten av renteoppgangen høsten 1998 — i hvert fall ikke virkningene på mellomlang og lang sikt. Til det ligger datainnsamlingen for nær i tid.

7. KONKLUSJON: GJENNOMSNIITT VS. MARGINALE GRUPPER

Rammen omkring våre analyser av låneopptak under høykonjunkturen har vært et resonnement om risikokseponering. Kjernen er at selv om sjansen for at man klarer sine forpliktelser normalt er mye større enn sjansen for at man ikke gjør det, vil ethvert låneopptak eksponere husholdningen for markedskrefter og politiske prosesser som den enkelte har liten innflytelse på. Når man har gjeld blir man derfor mer følsom enn andre overfor svingninger i arbeids-, bolig- og kredittmarkedene. I sin ytterste konsekvens truer endringer i disse institusjonelle ordningene med å svekke betalingsevnen — midlertidig eller permanent. Hushold med lån er m.a.o. mer utsatt enn andre for å komme i betalingsvansker. På denne bakgrunn har vi sett det som viktig å kartlegge hovedmønsteret i husholdningenes kredittatferd.

Det har vært stor aktivitet i lånemarkedet under hele høykonjunkturen: rundt 30% av alle hushold har tatt opp nye lån mellom 1995 og 1998. De viktigste formålene er bolig og bil, men vi kan også merke oss at en del har tatt opp nye forbrukslån eller kreditt knyttet til ulike typer kort. Sannsynligheten for å ha tatt opp lån i perioden øker med inntekten og hvis husholdningen befinner seg i en etableringsfase: det er særlig barnefamilier og yngre hushold uten barn som nylig har vært aktive i lånemarkedet. Vi kan også spore visse endringer over tid. Det er f.eks. en tendensiell økning i boliglånenes størrelse fra toårsperioden 1995-96 til 1997-98. Men framfor alt ligger billånene signifikant høyere i den siste toårsperioden. Analysene tyder dessuten på at mens hushold i spredtbyg-

⁴¹ Jf Borgeraas (1992). Dette henger delvis sammen med knapphet på tid og manglende muligheter for arbeidsdeling i hjemmet, noe som fører til at man innimellom kjøper seg tid ved enkle og dyrere løsninger på områder som mat, underholdning og barnepass. Det henger også sammen med at forsørgerrollen oppfattes som kortsiktig: kortsiktige løsninger viser seg av og til å være dyrere løsninger. Dette betyr imidlertid ikke at enslige forsørgere "flotter seg", bare at en del handlingsvalg som kunne vært aktuelle ut fra en rasjonell betraktning likevel er uaktuelle i praksis pga. den pressede hverdagssituasjonen som denne gruppen jevnt over har.

de strøk var signifikant mindre tilbøyelige til å ta opp lån tidlig i høykonjunkturen, er denne forskjellen visket ut mot slutten av den.⁴²

Når det gjelder risiko-eksponering, har vi fokusert på to indikatorer: belåningsgrad ved boligkjøp og relativ gjeldsbelastning. Hvis vi først ser på belåningsgrad, viser analysene at en drøy $\frac{1}{3}$ av de som tok opp lån mellom 1995 og 1998 har en boliggjeld som tilsvarer 80% av kjøpesummen eller mer. En knapp $\frac{1}{4}$ har 100%-finansiert boligkjøpet. Det er imidlertid en viss nedgang i andelen som fullfinansierer fra 1995-96 til 1997-98. Selv om vårt tallmateriale er noe svakere enn ønskelig på dette punkt, stemmer disse tendensene godt overens med Kredittilsynets analyser.⁴³

Når det gjelder den andre indikatoren på risiko, finner vi at den relative gjeldsbelastningen er langt fra avskrek-kende på gjennomsnittet: mens de som tok opp nye lån under høykonjunkturen i snitt har lånt 1.5 ganger brutto årsinntekt har øvrige låntakerhushold en gjeld tilsvarende 1.2 ganger inntekten. Blant dem som nylig har vært i lånemarkedet kan vi t.o.m. spore en signifikant nedgang i gjeldsbelastning fra den ene toårsperioden til den andre: fra 1.7 i 1995-96 til 1.4 i 1997-98. Mot slutten av høykonjunkturen er det altså på gjennomsnittet et bedre samsvar mellom husholdningenes betalingsevne og deres gjeldsforpliktelser. Likevel er det all grunn til å merke seg at innslaget av høye gjeldsbelastninger er markant i viktige sosiale undergrupper. Dette er særlig tilfelle for enslige i alle aldre med og uten barn. Her varierer andelen som har lånt mer enn tre ganger inntekten mellom 8% og 22%. Andelen er også relativt høy i yngre hushold som er tidlig i etableringsfasen, dvs. familier uten barn eller med småbarn: ca. 6-7%.⁴⁴

Som sagt er risiko-elementet ved låneopptak som regel relativt lite sammenliknet med sjansene for at man klarer sine forpliktelser. Like fullt gir betalingsproblemer ofte alvorlige følger for de som rammes. Både norsk og internasjonal forskning kan dokumentere konsekvenser som anstrengte familieforhold, dårligere levestandard, hel-seproblemer, redusert psykisk velvære, lavere sosial deltakelse og forverrede oppvekstvilkår for barn, for å nevne noe. Slik sett er betalingsvansker først og fremst et levekårsproblem. Det er også et sammensatt fenomen: mangelen på likvider gir svært varierende sosiale utslag. Det er derfor vanskelig å avgrense situasjonen slik at forbigående vanskeligheter entydig skilles fra tunge og alvorlige problemer. I våre analyser legges det til grunn at pengemangelen skal foreligge ved absolutt siste forfall og dertil være et tilbakevendende problem for husholdningen. Med en såpass vid operasjonalisering må våre beregninger først og fremst fortolkes som anslag over husholdninger som lever i en økonomisk gråsoner, hvorav noen er hardt og andre mildere rammet. I et levekårs-perspektiv gir dette for så vidt mening. Siden det primære målet er å identifisere husholdninger som befinner seg i en ond økonomisk sirkel, og ikke bare de mest akutte tilfellene av budsjettmessig underskudd, må vi legge til grunn en definisjon som både tar hensyn til at variasjonen i problemsituasjonen er stor, og til at betalingsproblemer er noe som bygger seg opp over tid.⁴⁵

Generelt viser våre analyser at 9-10% av husholdningene har betalingsproblemer, både i 1996 og 1998. Videre er det 6-7% som har opplevd denne typen økonomiske vanskeligheter i løpet av de siste 12 månedene forut for intverjutidspunktet. Enten problemomfanget måles på den ene eller andre måten er det ingen statistisk signifikante forskjeller mellom 1996 og 1998. Videre tyder analysene på at betalingsproblemer har sammenheng med særlig fire forhold. Det ene er livsfase. Fenomenet er mest utbredt blant yngre enslige og enslige forsørgere samt yngre par med barn. Omvendt er utbredelsen lav blant familier hvor hovedpersonene er over 45 år. Dernest er inntekt viktig. Selv om også høyinntekts-hushold kan få betalingsvansker, viser materialet klart at betalingspro-

⁴² Jf. side 3-6, tabell 1, 2 og 3, samt figur 1.

⁴³ Jf. side 7-8, tabell 4.

⁴⁴ Jf. 8-11, tabell 5 og 6.

⁴⁵ Jf. diskusjon og operasjonalisering side 12.

blemer først og fremst er utbredt i lavinntektsgrupper. For det tredje viser analysene at livsbegivenheter som enten reduserer inntektene eller øker utgiftene kan forrykke budsjettbalansen på en fundamental måte. Arbeidsløshet, hvor man ofte taper 40% av inntekten, eller plutselige regninger av en viss størrelse øker således sjansen betydelig for å komme i betalingsvansker.⁴⁶

Sist, men i vår sammenheng ikke minst, er det en klar sammenheng mellom lån og betalingsproblemer. Våre analyser viser at når vi sammenlikner hushold som er like mht. inntekt, livsbegivenheter og livsfase, er låntakere dobbelt så utsatt for betalingsvansker som familier uten lån. Hvis gjelden overstiger tre ganger inntekten er imidlertid sjansene for å komme i vanskeligheter nesten fire ganger så stor. Generelt rapporterer ca. ¼ av de som har betalingsvansker at renter og avdrag på lån er blant de regninger som blir liggende etter absolutt siste forfall. Nye låntakere skiller seg ikke ut sammenliknet med andre hushold med tilsvarende gjelds-, inntekts- og livssituasjon.⁴⁷

Når sammenhengen mellom gjeld og betalingsvansker analyseres i et levekårsperspektiv, er det viktig å understreke at det ikke legges til grunn noe én-til-én-forhold mellom betalingsvansker og gjeldsproblemer. At man ikke er i stand til å gjøre opp for seg kan selvsagt skyldes andre ting enn u håndterlige gjeldsforpliktelser. M.a.o. kan også hushold uten gjeld ha betalingsproblemer, og omvendt, slett ikke alle som har gjeldsforpliktelser kommer i betalingsvansker. Dessuten — og dette er ikke uvesentlig for forståelsen av fenomenet — kan låntakerhushold misligholde enkelte av sine økonomiske forpliktelser uten at dette omfatter renter og avdrag på lån. Mye forskning peker i retning av at familier under press allokterer sine knappe ressurser på svært ulike måter. SIFO's målinger helt tilbake til 1991 tyder imidlertid på at låneforpliktelser gjennomgående prioriteres høyt.

Et vel så viktig aspekt ved dette fenomenet er at to sentrale egenskaper må tas i betraktning samtidig. På den ene siden er betalingsvansker åpenbart en marginal problemsituasjon. I alle samfunnsgrupper vi kan observere i et datamateriale som vårt er det et klart mindretall som rammes av betalingsvansker. Dette betyr at situasjonen er atypisk. Det betyr imidlertid ikke at den er uten samfunnsmessig betydning. Problemomfanget har etter ikke bare stabilisert seg, men også lagt seg på et — etter vår vurdering — relativt høyt nivå etter at kredittmarkedet, boligmarkedet og arbeidsmarkedet ble deregulert. Omfanget ser heller ikke ut til å reduseres særlig mye i oppgangstider. Siden husholdningenes økonomi i tiltagende grad knyttes til markedssvingninger blir risikoeksponering — og dermed også betalingsproblemer — en vedvarende del av husholdningenes økonomiske handlingsbetingelser. Nettopp derfor kan fenomenet — om enn marginalt — ikke overses når viktige endringer planlegges, gjennomføres, eller plutselig inntreffer slik som rentehoppet i 1998. Betalingsproblemer er ikke bare en (marginal) realitet, men også en potensiell fare for større grupper om utviklingen skulle gå i negativ retning.

I den offentlige debatten ser kombinasjonen av betalingsproblemer som marginal situasjon og potensiell mulighet dessverre ut til å være lite forstått. Dette kommer bl.a. til uttrykk når konsekvensene av renteoppgangen vurderes med utgangspunkt i gjennomsnittstall over inntekts-, gjelds- og formues-utviklingen. Det vises da bl.a. til forhold som at gjennomsnittsinntekten øker mer enn gjennomsnittsgjelden, og at gjeldens andel av den disponible inntekten i snitt er blitt mindre de siste 10 årene.⁴⁸ Et annet gjennomsnittsmål som vitner om en tilsvarende, positiv trend, er den såkalte spareraten for husholdningene — altså sparingens andel av disponibel inntekt. Denne raten har økt de seneste årene, noe som tilskrives den gunstige inntektsutviklingen siden 1995.⁴⁹ Media har også trukket fram at ved utgangen av 1998 har husholdninger med gjennomsnittsinntekt en finansformue som i

⁴⁶ Jf side 11–16, tabell 7 og 8, samt figur 2.

⁴⁷ Jf. tabell 8.

⁴⁸ Sparebankforeningen (1998).

⁴⁹ Raten lå på 6.1% i 1996, 6.4% i 1997 og forventes å være rundt 7.3% i 1998. Ukens statistikk nr. 19, 1998. Statistisk Sentralbyrå.

snitt ligger rundt 150.000 – 200.000 kroner.⁵⁰ Under høykonjunkturen har folk m.a.o. både økt inntekten, redusert den relative gjeldsbyrden og spart penger. Derav trekkes den slutning at husholdningene har nok penger å rutte med, og at folk flest vil kunne tåle de merutgifter som rentehoppet har påført dem.

Gjennomsnittstallene forteller utvilsomt noe vesentlig om den økonomiske utviklingen, nemlig at det har funnet sted en ganske betydelig velstandsutvikling i løpet av 90-årene. Men selv om denne typen tankegang nok kan virke beroligende på kreditorsiden, treffer den likevel ikke kjernen i fenomenet vi er opptatt av. Som marginal situasjon betraktet er poenget nettopp at de som rammes av betalingsvansker *ikke* kan beskrives ved hjelp av generelle gjennomsnitt. De som har fått en god lønnsutvikling og har sparepenger vil etter all sannsynlighet ikke havne i problemgruppen. Dette vet vi imidlertid fra før, for slik har det alltid vært. Det er de andre — de som ikke har fått full uttelling av den positive utviklingen eller som på andre måter skiller seg ut fra gjennomsnittet — som har eller kan få betalingsproblemer. Potensialet for en vekst i problemomfanget er da også størst blant grupper som befinner seg langt fra makro-økonomiske gjennomsnittstørrelser. Det er dessuten all grunn til å peke på at betalingsproblemer utløses som følge av en kombinasjon av en rekke omstendigheter. Å argumentere med utgangspunkt i noen få generelle gjennomsnitt på makronivå blir ikke bare for enkelt, men sier heller ingenting om hvordan disse aggregerte egenskapene kombineres i det enkelte hushold. Slik sett er gjennomsnittsresonnementene et eksempel på det faglitteraturen kaller for nivåfeilslutninger.⁵¹

La oss derfor oppsummere den prinsipielle siden ved våre analyser som følger. På den ene siden har Norge vært igjennom en høykonjunktur, en framgang som klart kommer til syne i våre resultater. Vi har f.eks. sett at den gjennomsnittlige relative gjeldsbelastningen ikke bare er betryggende lav, men også har gått ned mot slutten av høykonjunkturen. Siden gjennomsnittslånet stiger i samme periode betyr det at gjennomsnittsinntekten har økt mer. Slik sett er det et bedre samsvar mellom gjeldsbyrde og betalingsevne nå enn noen gang tidligere på 90-tallet. Samtidig har fortsatt en uforholdsmessig høy andel av husholdningene betalingsvansker som et tilbakevendende problem. Denne andelen viser også lite tegn på nedgang, selv i oppgangstider. Dette betyr at en gruppe husholdninger ikke har fått del i det løftet som høykonjunkturen har betydd for det store flertallet. Velferdssamfunnet produserer altså ikke bare framgang, men vedlikeholder også en gråsone av husholdninger som sliter i økonomisk motgang. På tampen av høykonjunkturen er betalingsvansker riktignok et marginalt problem. Men all den stund husholdningenes levkår er mer eller mindre knyttet til den generelle markedsutviklingen, er betalingsvansker en potensiell fare for større grupper om utviklingen skulle gå i negativ retning. Nettopp derfor har fenomenet betydelig samfunnsmessig interesse.

⁵⁰ Se Bergens Tidende, 08.04.99 og Dagsavisen 05.05.99. Har vi forstått Sparebankforeningens direktør Forsbak rett, har husholdningene en mengde sparepenger som i snitt tilsvarer 50% av deres inntekter. Eksempelvis har husholdninger med 300.000 i inntekt på gjennomsnittet ca. 150.000 kroner i sparepenger.

⁵¹ Jf. f.eks. Hellevik (1991:373ff) og Skog (1998:110). Poenget illustreres ved at Dagsavisen 05.05.99 utpeker ”.. den voksne generasjonen, aldersgruppen mellom 40 og 60 år ..” som landets ”supersparere”. Dette er, som vi har sett, en sosial gruppe hvor betalingsproblemer er relativt lite utbredt. Og går vi helt ned på husholdsnivå er det altså fortsatt et åpent spørsmål i hvilken grad de som har betalingsvansker i denne gruppen også har sparepenger.

8. OPPSUMMERING: HOVEDFUNN

8.1. LÅNEOPPTAK 1995-98 ⁵²

- Det har vært stor aktivitet i lånemarkedet gjennom hele høykonjunkturen. Rundt 30% av husholdningene har tatt opp nye lån både i 1995-96 og 1997-98.
- I begge toårs-periodene har ca. 15% av husholdningene tatt opp lån til bolig. Gjennomsnittslånet ligger rundt 422.000 i 1995-96 og 467.000 i 1997-98. Forskjellen er ikke statistisk signifikant.
- I gjennomsnitt har ca. 11% av husholdningene tatt opp lån til bil. Det er en noe større andel som har lånt til dette formålet i 1997-98 sammenliknet med 1995-96: 12% mot 9%. Det er også en statistisk signifikant økning i lånestørrelse fra 95.000 kroner i 1995-96 til 109.000 kroner i 1997-98. Det kan ikke utelukkes at en del bilkjøp har vært finansiert med pant i boligen, altså med boliglån.
- I begge toårsperiodene har kun 2.5% av husholdningene tatt opp lån til flere enn ett formål.
- Spredningen rundt de gjennomsnittlige lånebeløpene for nye lån er jevnt over er større i 1997-98 enn i foregående toårs-periode. Dette betyr at det mot slutten av høykonjunkturen blir vanligere både med smålån og med relativt store lånebeløp.
- Sannsynligheten for å ta opp nye lån øker med inntekten og hvis husholdningen befinner seg i en etableringsfase: det er særlig barnefamilier og hushold uten barn som nylig har vært aktive i lånemarkedet.

8.2. RISIKO-EKSPONERING 1: BOLIGFINANSIERING ⁵³

- En drøy tredjedel av de som tok opp lån mellom 1995 og 1998 har en boliggjeld som tilsvarer 80% av boligens kjøpesum eller mer.
- En knapp fjerdedel av de som tok opp lån under høykonjunkturen har en boliggjeld som tilsvarer 100% av boligens kjøpesum.
- Det er en viss nedgang i andelen som fullfinansierer fra 1995-96 til 1997-98.

8.3. RISIKO-EKSPONERING 2: GJELDSBELASTNING ⁵⁴

- De som tok opp lån mellom 1995 og 1998 har en samlet gjeld som i snitt tilsvarer 1.5 ganger inntekten. Den tilsvarende belastningsgraden for de som tok opp lån tidligere er 1.2. Forskjellen er statistisk signifikant.
- Blant dem som har tatt opp lån under høykonjunkturen har det over tid vært en statistisk signifikant nedgang i gjennomsnittlig gjeldsbelastning: fra 1.7 i 1995-96 til 1.4 i 1997-98.

⁵² Jf. tabell 1,2 og 3, samt figur 1.

⁵³ Jf. tabell 4.

⁵⁴ Jf. tabell 5 og 6.

- På gjennomsnittet er samsvaret mellom husholdningenes gjeldsbyrde og betalingsevne bedre i 1997-98 enn noen gang tidligere på 90-tallet.
- Likevel er innslaget av høy gjeldsbelastning markant i flere viktige sosiale undergrupper. Dette er særlig tilfelle for enslige i alle aldre med og uten barn. Her varierer andelen som har lånt mer enn tre ganger inntekten mellom 8% og 22%. Andelen er også relativt høy i yngre hushold som er tidlig i etableringsfasen, dvs. familier uten barn eller med småbarn: ca. 6–7%.

8.4. BETALINGSPROBLEMER ⁵⁵

- Betalingsproblemer defineres som pengemangel ved absolutt siste forfall. Denne pengemangelen skal dessuten være et tilbakevendende problem for husholdningen. Målt på denne måten er betalingsproblemer en levkårsindikator som først og fremst må fortolkes som anslag over husholdninger som lever i en økonomisk gråsoner, hvorav noen er hardt og andre mildere rammet.⁵⁶
- Både i 1996 og 1998 rapporterer 9-10% av husholdningene om betalingsproblemer. 6-7% av alle hushold har hatt denne typen vanskeligheter som et tilbakevendende problem i løpet av de siste 12 månedene forut for intervjuetidspunktet.
- Betalingsproblemer har sammenheng med livsfase. Fenomenet er mest utbredt blant yngre enslige og enslige forsørgere samt yngre par med barn. Omvendt er utbredelsen lav blant familier hvor hovedpersonene er over 45 år.
- Betalingsproblemer har sammenheng med inntekt. Selv om også høyinntektshushold kan få betalingsvansker, viser materialet klart at betalingsproblemer først og fremst er utbredt i lavinntektsgrupper.
- Betalingsproblemer har sammenheng med livsbegivenheter som enten reduserer inntektene eller øker utgiftene. Arbeidsløshet, hvor man ofte taper 40% av inntekten, eller plutselige regninger av en viss størrelse, øker således sjansen betydelig for å komme i betalingsvansker.
- Betalingsproblemer har sammenheng med gjeldsbyrde. Generelt rapporterer ca. ¼ av de som har betalingsvansker at renter og avdrag på lån er blant de regninger som blir liggende etter absolutt siste forfall. Hushold som har tatt opp lån under høykonjunkturen skiller seg ikke signifikant ut i så måte.
- Når vi sammenlikner hushold som er like mht. inntekt, livsbegivenheter og livsfase, er låntakere dobbelt så utsatt for betalingsvansker som familier uten lån. Hvis gjelden overstiger tre ganger inntekten er imidlertid sjansene for å komme i vanskeligheter nesten fire ganger så stor.
- Det er ikke noe én-til-én-forhold mellom betalingsvansker og gjeldsproblemer. Også hushold uten gjeld kan ha betalingsproblemer. Og omvendt: slett ikke alle som har gjeldsforpliktelser kommer i betalingsvansker. Dessuten kan låntakerhushold misligholde økonomiske forpliktelser uten at dette omfatter renter og avdrag på lån.
- Siden betalingsproblemer er noe som gjerne bygger seg opp over tid, gjør vi for ordens skyld oppmerksom på at våre data neppe fanger opp hele effekten av renteoppgangen høsten 1998.

⁵⁵ Jf. tabell 7 og 8, samt figur 2.

⁵⁶ Jf. side 12 for en diskusjon om definisjoner av betalingsproblemer.

8.5. HOVEDKONKLUSJON

På den ene siden har Norge vært igjennom en høykonjunktur, en framgang som klart kommer til syne i våre resultater. Vi har f.eks. sett at den gjennomsnittlige relative gjeldsbelastningen ikke bare er betryggende lav, men også har gått ned mot slutten av høykonjunkturen. Siden gjennomsnittslånet stiger i samme periode betyr det at gjennomsnittsinntekten har økt mer. Slik sett er det et bedre samsvar mellom gjeldsbyrde og betalingsevne nå enn noen gang tidligere på 90-tallet. Samtidig har fortsatt en uforholdsmessig høy andel av husholdningene betalingsvansker som et tilbakevendende problem. Denne andelen viser også lite tegn på nedgang, selv i oppgangstider. Dette betyr at en gruppe husholdninger ikke har fått del i det løftet som høykonjunkturen har betydd for det store flertallet. Velferdssamfunnet produserer altså ikke bare framgang, men vedlikeholder også en gråsoner av husholdninger som sliter i økonomisk motgang. På tampen av høykonjunkturen er betalingsvansker riktignok et marginalt problem. Men all den stund husholdningenes levekår er mer eller mindre knyttet til den generelle markedsutviklingen, er betalingsvansker en potensiell fare for større grupper om utviklingen skulle gå i negativ retning. Nettopp derfor har fenomenet betydelig samfunnsmessig interesse.

REFERANSER

- Agresti, A. (1996): *An Introduction to Categorical Data Analysis*. John Wiley & Sons Inc. New York.
- Andersen, A. S. & J. Lyngstad (1992): Payment Problems or Poverty? Norwegian Households 1987-91. *Report from Multidisciplinary Research Conference on Poverty and Distribution, Oslo, November 16-17 1992*. Arbeidsnotat 7/1992.
- Borgeraas, E. (1992): *Barnefamiliers økonomiske levekår. En kvalitativ studie*. Nord 1992:44. Nordisk Ministerråd. København.
- Bjørngaard, J. H. (1997): *Husholdenes økonomiske situasjon – 1996*. SIFO arbeidsrapport nr. 5-1997. Lysaker.
- Douglas, M. & A. Wildavsky (1982): *Risk and Culture. An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. University of California Press. Berkeley & Los Angeles, L.A.
- Gujarati, D. N. (1988): *Basic Econometrics* (2nd ed). McGraw-Hill. Singapore.
- Gulbrandsen, L. (1999): *Å betale for sent: Dårlig råd eller dårlig moral?* NOVA rapport 3/99. Oslo.
- Gulbrandsen, L. (1993): *Når gjelda ikke blir betalt. Resultater fra en undersøkelse av misligholdte lån blant personkunder i Den norske Bank*. INAS-rapport 93:3.
- Gulbrandsen, L. (1991a): Yrke og Privatøkonomi. I: *Søkelys på Arbeidsmarkedet nr. 2/91*. Oslo.
- Gulbrandsen, L. (1991b): *Fra forbruksfest til gjeldskrise? Utviklingstrekk i norske husholdningers økonomi i andre halvdel av 1980-tallet*. INAS-rapport 91:9. Oslo. Oslo.
- Hellevik, O. (1991): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Kunreuther, H. (1978): *Disaster Insurance Protection. Public Policy Lessons*. John Wiley & Sons. New York.
- Lunde, T. K. (1990): *Ny-fattigdommen i Norge. Betalingsproblemer i levekårsperspektiv*. SIFO arbeidsrapport nr 11-1990. Lysaker.
- Lunde, T. K. & C. Poppe (1991): *Ny-fattigdom i velferdsstaten. Gjeldsproblemer og betalingsvansker i et levekårsperspektiv*. SIFO rapport nr 3-1991. Lysaker.
- Kredittilsynet (1997): *Oppfølgingsundersøkelse 1997 til boliglånundersøkelsen 1996*. Finans og forsikringsavdelingen/ LKM. Oslo.
- Kredittilsynet (1998): *Boliglånundersøkelsen 1998*. Finans og forsikringsavdelingen/ ASA. Oslo.
- Menard, S. (1995): *Applied Logistic Regression Analysis*. Sage University paper no. 106.
- Poppe, C. (1997): *Låneopptak 1995-96. Husholdningenes atferd i lånemarkedet de siste to år*. SIFO arbeidsnotat nr 6. Lysaker.
- Poppe, C. (1998a): *Perspektiver på renteoppgangen*. SIFO notat.
- Poppe, C. (1998b): *The Relative Debt Burden and the Likelihood of Running into Debt- and Payment Problems*. Paper delivered at the Lillehammer Conference for Consumer Research, nov. 1998.

Poppe, C. & E. Borgeraas (1992): *Økonomisk rådgivning overfor personer med betalingsvansker*. SIFO rapport nr. 1 – 1992. Lysaker.

Sparebankforeningen (1998): *Hvordan tilpasser husholdningene seg renteøkningen? Momenter til Sparebankforeningens pressekonferanse 21.10.98*. Oslo.

Skog, O. J. (1998): *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbasert tilnærming*. Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Storvik, K. (1997): *Økonomiske Perspektiver: Årstalen 1997*. Norges bank. Oslo.

Storvik, K. (1998): *Økonomiske Perspektiver: Årstalen 1998*. Norges bank. Oslo.

Upubl. (1999): *Husholdenes økonomiske situasjon – 1998*. SIFO arbeidsrapport. Kommer i mai 1999.

VEDLEGG

DATAGRUNNLAGET

Det har vært samlet inn data gjennom SIFOs hurtigstatistikk-program ved seks anledninger, nemlig i 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1996 og 1998. Den praktiske innsamlingen er hver gang utført av Norsk Gallup Institutt i to påfølgende omnibuser: én i oktober og én i november. De foreliggende analysene er basert på de to siste datasettene. Spørreskjemaene dekker grovt sagt 7 hovedområder: *generell bakgrunn, husholdningenes økonomiske situasjon på intervjutidspunktet, skattespørsmål, gjelds- og betalingsproblemer, refinansiering og bolig*. Atferdsvariablene dekker i mange tilfeller en bestemt tidsperiode som f.eks. siste år eller siste to år.

Begge datasettene inneholder i utgangspunktet ca. 2000 observasjoner. Dette reflekterer at vi har gitt høy prioritet til det å ha et stort utvalg. Begrunnelsen er at vi dermed får muligheten til å gjøre analyser av selv marginale situasjoner, som f.eks. gjelds- og betalingsvansker og økonomisk beredskap i sosiale grupper som utgjør klare minoriteter i samfunnet, f.eks. enslige forsørgere og arbeidsløse.

Forut for beregningene, har vi foretatt visse rensinger av datasettene. For det første har vi tatt ut av beregningsgrunlaget alle som enten ikke er husfar eller husmor i husholdet. For det andre har vi sett bort fra alle observasjoner som faller utenfor aldersintervallet 18-90 år. På denne måten får vi data på husholdsnivå. Det er særlig to grunner til at vi har gjort dette. Den ene er ganske enkelt at økonomiske variable av den typen vi her studerer, knytter seg til husholdningen som helhet, og ikke til enkeltindivider. Gjeldsforpliktelser angår f.eks. hele familien og ikke bare den eller de personer som har undertegnet lånekontrakten. Det samme kan sies om andre viktige utgiftsposter som mat, elektrisitet, oppvarming, renovasjon, transport, telefon, osv. Den andre grunnen er at vi ikke fester tillit til opplysninger om husholdningens økonomiske disposisjoner som ikke er gitt av en av familiens to hovedpersoner, eventuelt husholdets ene-ansvarlige. En 17 år gammel sønn eller datter vil f.eks. ofte ikke være i stand til å gi oss pålitelige data om foreldrenes låneopptak, gjeld, faste månedlige utgifter og samlet brutto inntekt.

Utover dette har vi, særlig ved hjelp av gjelds- og inntektsvariablene, tatt ut observasjoner som vi anser for enten å være feilregistreringer eller meget atypiske. Dessuten har vi sett bort fra hushold med heltidsstuderende hovedforsørgere. Årsaken til dette er at de har en livssituasjon som økonomisk sett er svært ulik husholdninger flest. For eksempel vil de gjennomgående ha en sterkt avvikende relativ gjeldsbelastning. Om disse husholdene hadde vært tatt med i analysene ville dette ha påvirket resultatene på en åpenbart uheldig måte.

Konsekvensen av alle disse rensingene er at N synker fra rundt 2.000 til ca. 1.700.

For en mer fullstendig rapportering av hovedtendensene i dette materialet, se Bjørngaard (1997) og Upubl. (1999).

ANALYSE 1

```
. ttest nyttkr2, by (periode) unequal GJENNOMSNIITSLÅN, NYE LÅN
```

Two-sample t test with unequal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
0	478	248.7699	15.67298	342.6617	217.9733	279.5665
1	540	288.5833	16.55076	384.6049	256.0714	321.0952
combined	1018	269.889	11.4672	365.8737	247.3869	292.3911
diff		-39.81346	22.79408		-84.54232	4.915399

Satterthwaite's degrees of freedom: 1015.96

Ho: mean(0) - mean(1) = diff = 0

Ha: diff < 0	Ha: diff = 0	Ha: diff > 0
t = -1.7467	t = -1.7467	t = -1.7467
P < t = 0.0405	P > t = 0.0810	P > t = 0.9595

```
. ttest nbil2, by (periode) unequal GJENNOMSNIITSLÅN, NYE BILLÅN
```

Two-sample t test with unequal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
0	153	94.70588	4.670736	57.77382	85.47794	103.9338
1	209	109.4737	5.720185	82.69575	98.19671	120.7507
combined	362	103.232	3.861912	73.47788	95.63737	110.8267
diff		-14.7678	7.384869		-29.2908	-.2448011

Satterthwaite's degrees of freedom: 359.274

Ho: mean(0) - mean(1) = diff = 0

Ha: diff < 0	Ha: diff = 0	Ha: diff > 0
t = -1.9997	t = -1.9997	t = -1.9997
P < t = 0.0231	P > t = 0.0463	P > t = 0.9769

```
. ttest nboli2, by (periode) unequal GJENNOMSNIITSLÅN, NYE BOLIGLÅN
```

Two-sample t test with unequal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
0	229	422.2271	27.77105	420.2522	367.5064	476.9478
1	264	467.2235	28.51872	463.3744	411.0694	523.3776
combined	493	446.3225	19.99625	443.9889	407.0339	485.6111
diff		-44.99641	39.80639		-123.2087	33.21586

Satterthwaite's degrees of freedom: 490.015

Ho: mean(0) - mean(1) = diff = 0

Ha: diff < 0	Ha: diff = 0	Ha: diff > 0
t = -1.1304	t = -1.1304	t = -1.1304
P < t = 0.1294	P > t = 0.2589	P > t = 0.8706

```
. ttest nforbko2, by (periode) unequal GJENNOMSNIITSLÅN, NYE FORBR.LÅN/ KORTKREDITT
```

Two-sample t test with unequal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
0	74	41.32432	4.963626	42.69872	31.43183	51.21682
1	70	58.42857	9.276377	77.61174	39.92271	76.93444
combined	144	49.63889	5.21136	62.53632	39.33763	59.94014
diff		-17.10425	10.52087		-37.96299	3.754501

Satterthwaite's degrees of freedom: 105.958

Ho: mean(0) - mean(1) = diff = 0

Ha: diff < 0	Ha: diff ~ = 0	Ha: diff > 0
t = -1.6257	t = -1.6257	t = -1.6257
P < t = 0.0535	P > t = 0.1070	P > t = 0.9465

```
. ttest nbahytt2, by (periode) unequal GJENNOMSNIITSLÅN, NYE LÅN TIL HYTTE/ BÅT
```

Two-sample t test with unequal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
0	16	118.75	33.11124	132.445	48.17506	189.3249
1	12	249.6667	67.68156	234.4558	100.7006	398.6328
combined	28	174.8571	36.10162	191.0318	100.7827	248.9316
diff		-130.9167	75.34685		-290.4734	28.64002

Satterthwaite's degrees of freedom: 16.2144

Ho: mean(0) - mean(1) = diff = 0

Ha: diff < 0	Ha: diff ~ = 0	Ha: diff > 0
t = -1.7375	t = -1.7375	t = -1.7375
P < t = 0.0506	P > t = 0.1012	P > t = 0.9494

ANALYSE 2

```
. logit nytt inntny periode spredt perispre famtyp1 famtyp3 famtyp4 famtyp6 f
> amtyp7 famtyp8
```

```
Iteration 0: log likelihood = -2068.4369
Iteration 1: log likelihood = -1873.1565
Iteration 2: log likelihood = -1866.7977
Iteration 3: log likelihood = -1866.7627
Iteration 4: log likelihood = -1866.7627
```

Logit estimates

```
Number of obs = 3358
LR chi2(10) = 403.35
Prob > chi2 = 0.0000
Pseudo R2 = 0.0975
```

Log likelihood = -1866.7627

nytt	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
inntny	.000862	.0002313	3.727	0.000	.0004087	.0013153
periode	.0049413	.0909105	0.054	0.957	-.1732401	.1831227
spredt	-.720921	.1576297	-4.574	0.000	-1.02987	-.4119724
perispre	.5651214	.1996983	2.830	0.005	.17372	.9565228
famtyp1	1.287595	.1391395	9.254	0.000	1.014887	1.560304
famtyp3	1.478768	.1637031	9.033	0.000	1.157916	1.799621
famtyp4	1.740327	.1484033	11.727	0.000	1.449462	2.031192
famtyp6	1.657493	.1133252	14.626	0.000	1.43538	1.879606
famtyp7	1.20429	.1469157	8.197	0.000	.9163405	1.492239
famtyp8	.7560852	.1798998	4.203	0.000	.403488	1.108682
_cons	-1.977282	.1135661	-17.411	0.000	-2.199868	-1.754697

```

logistic nytt inntny periode spredt perispre famtyp1 famtyp3 famtyp4 famty
> p6 famtyp7 famtyp8
Logit estimates
Number of obs = 3358
LR chi2(10) = 403.35
Prob > chi2 = 0.0000
Pseudo R2 = 0.0975

Log likelihood = -1866.7627

```

	nytt	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
innntny		1.000862	.0002315	3.727	0.000	1.000409	1.001316
periode		1.004954	.0913609	0.054	0.957	.8409357	1.200962
spredt		.4863042	.076656	-4.574	0.000	.3570535	.6623425
perispre		1.759661	.3514013	2.830	0.005	1.189722	2.602631
famtyp1		3.624062	.5042501	9.254	0.000	2.759052	4.760267
famtyp3		4.387538	.7182538	9.033	0.000	3.183293	6.047353
famtyp4		5.699204	.8457806	11.727	0.000	4.260819	7.623165
famtyp6		5.246143	.5945201	14.626	0.000	4.201241	6.550926
famtyp7		3.334391	.4898743	8.197	0.000	2.500124	4.447043
famtyp8		2.129922	.3831725	4.203	0.000	1.497037	3.030363

```

. lfit, group(10) table
Logistic model for nytt, goodness-of-fit test
(Table collapsed on quantiles of estimated probabilities)
_Group   _Prob   _Obs_1   _Exp_1   _Obs_0   _Exp_0   _Total
1         0.1287     35      34.7     305     305.3     340
2         0.1387     34      44.5     300     289.5     334
3         0.1527     52      50.6     297     298.4     349
4         0.2072     65      54.4     256     266.6     321
5         0.3232     93      94.1     247     245.9     340
6         0.3775    109     120.4    228     216.6     337
7         0.4165    148     134.7    191     204.3     339
8         0.4773    146     146.9    182     181.1     328
9         0.5162    176     170.7    168     173.3     344
10        0.7550    170     177.1    156     148.9     326

```

```

number of observations = 3358
number of groups = 10
Hosmer-Lemeshow chi2(8) = 10.23
Prob > chi2 = 0.2495

```

```

. predict nytt
(option p assumed; Pr(nytt)) (57 missing values generated)

```

ANALYSE 3

```

. logistic aatti famtyp1 famtyp3 famtyp4 famtyp6 famtyp7 famtyp8 if sgjeld>0
80% FINANSIERING ELLER MER, ALLE LÅNTAKERE

```

```

Logit estimates
Number of obs = 2290
LR chi2(6) = 69.88
Prob > chi2 = 0.0000
Pseudo R2 = 0.0233

Log likelihood = -1462.3061

```

	aatti	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
famtyp1		1.143896	.1889925	0.814	0.416	.8274704	1.581323
famtyp3		2.44599	.4440684	4.927	0.000	1.713639	3.491322
famtyp4		1.552727	.2636077	2.592	0.010	1.113233	2.16573
famtyp6		2.23093	.2826743	6.333	0.000	1.740335	2.859822
famtyp7		2.471866	.3826002	5.847	0.000	1.825048	3.347923
famtyp8		2.119107	.3978006	4.001	0.000	1.466778	3.061548

```
. logistic aatti famtyp1 famtyp3 famtyp4 famtyp6 famtyp7 famtyp8 if sgjeld>0 &
> nytt==1 80% FINANSIERING ELLER MER, LÅNTAKERE SOM HAR TATT OPP LÅN 1995-98
```

```
Logit estimates                               Number of obs   =       1004
                                                LR chi2(6)      =       31.51
                                                Prob > chi2     =       0.0000
Log likelihood = -653.11645                    Pseudo R2      =       0.0236
```

	aatti	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
famtyp1		.9727394	.2564697	-0.105	0.917	.5801912 1.630879
famtyp3		2.566551	.7153832	3.382	0.001	1.48625 4.432085
famtyp4		2.132031	.5251719	3.073	0.002	1.315593 3.455139
famtyp6		2.250967	.4592197	3.977	0.000	1.509091 3.357552
famtyp7		2.02731	.5150888	2.782	0.005	1.232115 3.335717

ANALYSE 4

```
logit betprob innzny2 harlan faktor3 nytt arblo livutg famtyp1 famtyp3 famty
> p4 famtyp6 famtyp7 famtyp8
```

```
Iteration 0: log likelihood = -1018.4451
Iteration 1: log likelihood = -943.79968
Iteration 2: log likelihood = -912.81236
Iteration 3: log likelihood = -912.49858
Iteration 4: log likelihood = -912.4981
```

```
Logit estimates                               Number of obs   =       3160
                                                LR chi2(12)     =       211.89
                                                Prob > chi2     =       0.0000
Log likelihood = -912.4981                    Pseudo R2      =       0.1040
```

	betprob	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
innzny2		-.0029154	.0005436	-5.363	0.000	-.0039808 -.00185
harlan		.6721278	.1890682	3.555	0.000	.3015608 1.042695
faktor3		.5339015	.2151394	2.482	0.013	.1122361 .9555669
nytt		.1411817	.1392464	1.014	0.311	-.1317362 .4140995
arblos		.8489327	.1995862	4.253	0.000	.4577509 1.240115
livutg		.7600906	.1763145	4.311	0.000	.4145205 1.105661
famtyp1		.7388732	.2124086	3.479	0.001	.32256 1.155186
famtyp3		1.353467	.2222209	6.091	0.000	.9179218 1.789012
famtyp4		.082703	.3071457	0.269	0.788	-.5192916 .6846975
famtyp6		.8332492	.2039547	4.085	0.000	.4335054 1.232993
famtyp7		1.060489	.2486487	4.265	0.000	.573146 1.547831
famtyp8		.714537	.3211396	2.225	0.026	.085115 1.343959
_cons		-2.718979	.1902069	-14.295	0.000	-3.091778 -2.346181

```
. lfit, group(10) table
```

```
Logistic model for betprob, goodness-of-fit test
(Table collapsed on quantiles of estimated probabilities)
```

_Group	_Prob	_Obs_1	_Exp_1	_Obs_0	_Exp_0	_Total
1	0.0292	5	6.8	315	313.2	320
2	0.0387	12	11.6	321	321.4	333
3	0.0470	13	12.8	284	284.2	297
4	0.0571	10	16.0	304	298.0	314
5	0.0738	26	21.3	300	304.7	326
6	0.0888	24	24.8	282	281.2	306
7	0.1102	41	32.6	287	295.4	328
8	0.1414	32	38.3	274	267.7	306
9	0.2036	55	52.4	260	262.6	315
10	0.7037	94	95.4	221	219.6	315

```
number of observations = 3160
number of groups = 10
Hosmer-Lemeshow chi2(8) = 7.77
Prob > chi2 = 0.4566
```



```
. logistic betprob inntny2 harlan faktor3 nytt arblo livutg famtyp1 famtyp3 f
> amtyp4 famtyp6 famtyp7 famtyp8
```

```
Logit estimates                               Number of obs   =       3160
                                                LR chi2(12)      =       211.89
                                                Prob > chi2      =         0.0000
Log likelihood = -912.4981                    Pseudo R2       =         0.1040
```

betprob	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
inntny2	.9970888	.000542	-5.363	0.000	.9960271	.9981517
harlan	1.9584	.3702712	3.555	0.000	1.351967	2.836851
faktor3	1.705574	.366936	2.482	0.013	1.118777	2.600144
nytt	1.151634	.1603608	1.014	0.311	.8765722	1.513008
arblos	2.337151	.4664632	4.253	0.000	1.580515	3.456009
livutg	2.13847	.3770433	4.311	0.000	1.513645	3.02122
famtyp1	2.093575	.4446934	3.479	0.001	1.380658	3.174615
famtyp3	3.870822	.8601775	6.091	0.000	2.504081	5.983536
famtyp4	1.086219	.3336276	0.269	0.788	.5949419	1.983172
famtyp6	2.300782	.4692554	4.085	0.000	1.542656	3.431485
famtyp7	2.887782	.7180433	4.265	0.000	1.773839	4.701263
famtyp8	2.043241	.6561655	2.225	0.026	1.088842	3.834193